De Hollandse Cirkel

Jaargang 10 nr 4

december 2008

Stichting De Hollandse Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

SHC001000227
Stichting de Hollandse Cirkel

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting. De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie.
De volgende instellingen zijn deelnemer van de Stichting De Hollandse Cirkel:
• Nederlandse Commissie voor Geodesie
• Vereniging Geobusiness Nederland
• Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
• Kadaster
• International Institute for Geo-Information and Earth Observation ITC
• TU Delft, faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek en Onderzoeksinstituut OTB
• Rijkswaterstaat Data-ICT-Dienst

Redactie-adres
Verzetsstraat 76
2912 CV Nieuwerkerk aan den IJssel
telefoon: 0180-314870
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl
internet: www.hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
A.M. den Boer (hoofdredacteur)
J.H. Holsbrink
F. Jansen
M.J. Scheele

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (voorzitter)
ir. J. van der Linde (secretaris)
ing. W.A. van Beusekom (penningmeester)
prof.mr. J.W.J. Besemer
J.G. Ferwerda
Ir. J.G.A. Jansen
prof. ir. P. van der Molen
H. Westerbeek Msc.

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
drs. L.C. Palm
drs. P.W. Geudeke
dr. F.W.J. Scholten
dr. H.G. Heijmans

Bureau Stichting de Hollandse Cirkel
ir. J.B. Ebbinge (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
telefoon: 088-1833210
e-mail: j.b.ebbinge@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 25,- per jaar voor personen, € 7,- per jaar voor studenten en € 125,- per jaar voor bedrijven en instellingen).
Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 14,- per jaar. Losse nummers € 8,-.
Bankrekeningnummer: ABN Amro 51.70.15.757.
ISSN-nummer 1566-3442

© 2008. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Lay-out en druktechnische verzorging:
RS Drukkerij BV, 's-Gravenhage

Donateursdag 2008 (zie p. 129)

Van de redactie

Uiteraard wordt in dit nummer verslag gedaan van de geslaagde Donateursdag. Aardoom publiceert biografische gegevens van de kadasterlandmeters Machen. Holsbrink vervolgt zijn serie over jaargangen van het *Tijdschrift voor K&L* (en heroverweegt voortzetting pas als die echt op internet staan). Tevens publiceert hij een vierde bijdrage over onrechtvaardige landmeters (van weleer). In nummer 2008-3 zijn door een technisch foutje de voetnoten in enkele toegevoegde Varia's op p. 120 en 121 doorgenummerd op die van een vorige bijdrage; deze hadden opnieuw met nummer 1 moeten beginnen. Onze excuses!

Tot slot hebben we een lezersvraag, die we te kort vinden voor een Varia en dus maar hier wordt gesteld. Wat was 'landmetertje spelen'? Het boek van Ludo Vlind (red.), Steenovensvolk. Verhalen om te onthouden, Amsterdam 1988, bevat op p. 120 dit citaat: *"NEEL: Zondags zaten we onder elkaar in de lege banen. Er was er één met accordeon en dan dansten we. We keken het gewoon af van de groteren. Het was heel gezellig. De jongens speelden 'mietje gooien' of 'landmetertje' en de meisjes knikkerden."*

Kopij voor nummer 2009-1, het ITC-themanummer, wordt graag voor 1 februari tegemoet gezien.

Webstektip:
www.mhs.ox.ac.uk/epact

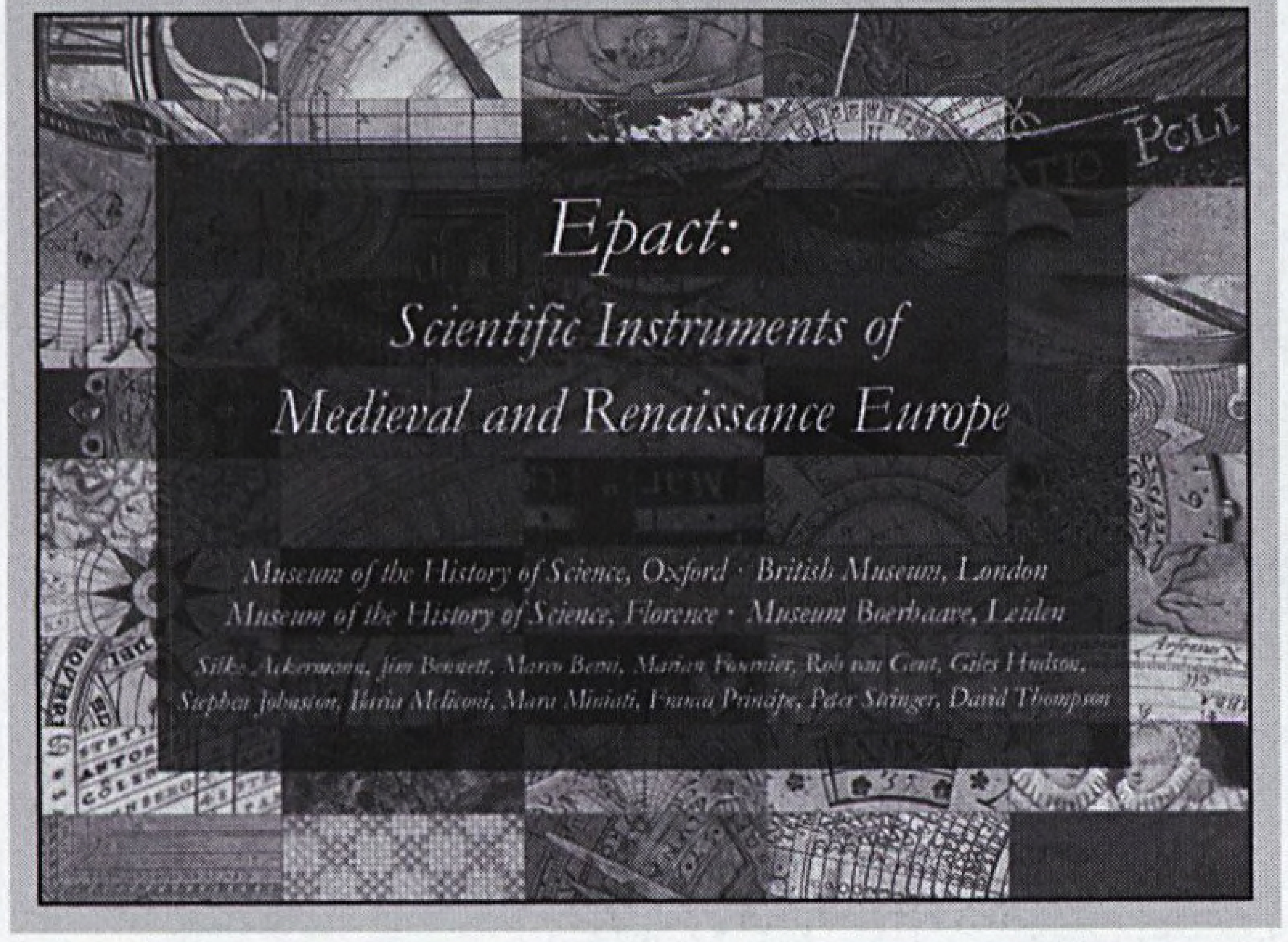

Inhoud

Donateursdag 2008
Adri den Boer 126

De Machens, landmeters voor de Nederlandse doorstart van het Franse Kadaster
prof.dr.ir. Leen Aardoom 131

85 jaar landmeetkunde (3)
Henk Holsbrink 145

Van Stehouwer naar 'Bommelstein'
Adri den Boer 150

De onrechtvaardige landmeter (4)
Henk Holsbrink 152

Van de Topografische Dienst Nederlandsch-Indië
Jeroen Mohrmann 155

Historisch nieuws 156

Varia: oude Alphense kranten 161

Varia: kaart van Abraham Vermeulen 163

Column: TV West redde laagste punt
Adri den Boer 164

Ook u?
Voor het inventariseren van het instrumentarium en het beeldmateriaal bezoeken vrijwilligers bedrijven en personen. Tijdens het bezoek worden de bijzonderheden vastgelegd en een foto gemaakt, die later op de webstek wordt gepubliceerd. Er is veel te inventariseren en de stichting kan dan ook vrijwilligers gebruiken in heel Nederland, maar nu vooral in Noord-Holland, Utrecht en Gelderland. Wilt u wel enkele dagen per jaar besteden aan onze inventarisatie, neem dan contact op met coördinator Jan Ebbinge.

Donateursdag 2008

Adri den Boer

Donderdag 9 oktober was de 10e Donateursdag van de 10-jarige stichting De Hollandse Cirkel. Deze werd gehouden bij de Dienst der Hydrografie van de Marine op de enorme Frederikkazerne in Den Haag (zie de markering aan de Van der Burchlaan op Google Maps). Sergeant Henri Pouls - sinds 2001 donateur-voor-het-leven - was er in 1951 al gelegerd! De Chef der Hydrografie, KtZ Floor de Haan, kon in Gebouw 147 de 70 donateurs en andere gasten welkom heten.

Gestage groei

Voorzitter dr.ir. Herman Quee ging vanwege het jubileum in zijn inleiding in op de oprichtingshistorie en het vaderschap van de NCG. De Romeinse Groma leek eerst de naamgever van de stichting te worden tot drs. Lodewijk Palm, nog lid van de Raad van Advies, met de naam 'De Hollandse Cirkel' kwam. Realisatie nadert van de al in 2007 genoemde nieuwe

Afb. 1. De Chef der Hydrografie, KtZ Floor de Haan (foto's 1-9 Adri den Boer)

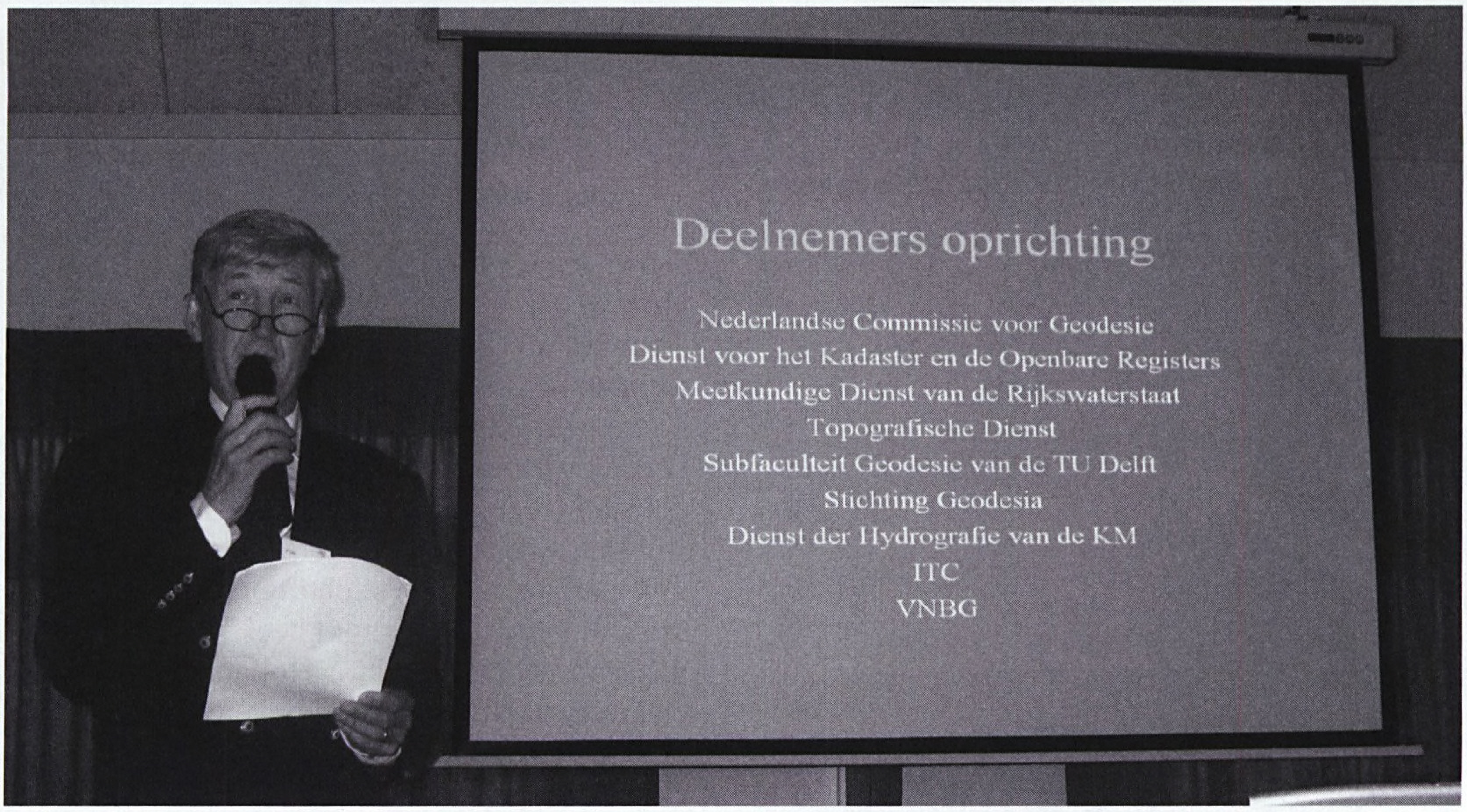

Afb. 2. Voorzitter Herman Quee met de participanten van 1998

plannen: internetontsluiting van het Tijdschrift voor K&L en markeren van het eerste RD-punt in Finsterwolde. De grafiek van bedrijfs- en persoonsdonateurs liet 'anders dan de AEX-index' nog steeds een gestage groei zien: men zat nu op 25 bedrijven en 123 particulieren.

Nederland en de meter

Prof.dr. F.H. van Lunteren (VU en UL) hield als gastspreker een voordracht over 'Nederland, de meter en het Internationale Bureau voor Maten en Gewichten'. Deze hoogleraar in de geschiedenis van de natuurwetenschappen poneerde al snel, "...dat er weinig dingen zijn die zoveel emotie losmaken als basale standaarden", en dat bleek maar al te waar. De enige keer dat er in de deftige Akademie van Wetenschappen slaande ruzie was, was over meetstandaarden. Verder gaf hij het belang aan met een bijbelgedeelte uit Leviticus 19: "Gij zult geen onrecht doen bij het rechtspreken, bij lengtemaat, gewicht of inhoudsmaat." Ook de weegschaal van Vrouwe Justitia zag hij er als een illustratie van dat maten en gerechtigheid met standaarden te maken hebben. In Parijs waren twee internationale meterconferenties, in 1799 en 1875; in beide was Nederland vertegenwoordigd, zij het met heel verschillende resultaten. Bij en na de eerste was de vroege introductie van het metrieke stelsel opvallend. Bij de tweede werd het convenant niet ondertekend en trok men zich uit het internationale verband terug. (Van Lunteren zag een parallel met de latere Europese grondwet: na lang pro-Europees te zijn geweest was Nederland toch ook één van de weinige landen die de grondwet afwees.) Frankrijk kende in de 18de eeuw 250.000 maateenheden met 800 namen. De eenheden waren lokaal en naar substantie verschillend. 'Savants' wilden daar al sinds de 17de eeuw iets aan doen en pas de Revolutie van 1789 gaf hun de kans. Bisschop Talleyrand viel met de Revolutie opportunistisch van zijn geloof en maakte zich sterk voor universele rechten èn maten, gebaseerd op de natuur met de secondeslinger. De wiskundige De Borda was tegen het gebruik van de slinger. Volgens hem moest men geen lengte- op een tijdmaat baseren en die maat was ook per breedtegraad anders. De grootte van de aarde zelf leek een betere basis. Een tienmiljoenste van een halve meridiaan moest het worden en "...alleen die van Parijs voldeed aan objectieve criteria en dat had niks met Franse voorkeuren te maken", zo zei de spreker ironisch. Méchain en Delambre maten voor die nieuwe standaard, zoals zeker bij dit geodetische publiek al bekend was, de afstand van Duinkerken naar Barcelona met een ontluisterend resultaat. "Waarom werd dit meten doorgedrukt? De repetitiecirkel van Borda was er net; hij wilde de superioriteit van zijn instrument aantonen en er veel van verkopen", zo wist Van Lunteren.
Op de opvolgende internationale conferentie van 1799 speelde de Nederlandse hoogleraar Van Swinden (1746-1823) een hoofdrol. De conferentie was trouwens alleen met Franse vazalstaten: de VS, Engeland en Pruisen ontbraken bijvoorbeeld. De meter werd bindend voorgeschreven, maar niemand ging hem gebruiken. Het volk vond de prefix van 'deci' en dergelijke maar niets. Napoleon, eerst propagator ervan, schafte de standaard in 1812 maar af ten gunste van de gebruikelijke Franse maten. In Nederland kwam koning Willem I echter in 1816 met een wet die de meter in 1820 invoerde, zij het met als een concessie gebruik van de oude namen, zodat een meter een el heette en dergelijke. In Frankrijk werd de meter pas na de juli-revolutie van 1837 heringevoerd.

Geodeten voorop

Halverwege de 19de eeuw verbreidde het metrieke stelsel zich. In 1863 werd ook in Engeland in het Lagerhuis een wet aangenomen, die een jaar daarop en voor behandeling in het Hogerhuis weer werd afgewezen dankzij astronomen die hem te Frans en geen natuurmaat vonden. Geodeten, bezig met de (Mittel)Europäischen Gradmessung, waren in deze tijd dé grote pleitbezorgers van standaarden, zo vertelde de professor dit publiek graag. (En passant meldde hij ook nog wel het falen van Stamkart bij het hermeten van het driehoeksnet van Krayenhoff.) De platina meter uit Parijs - niet aangegeven met streepjes, maar met uiteinden - was intussen aan het slijten. Bovenal was de visie in deze tijd dat die standaard internationaal beheerd moest worden; dat mocht wel in Parijs zijn,

maar niet door alleen Fransen. In 1869 volgde daarom een uitnodiging voor een internationale meterconferentie. Door oorlogen werd pas in 1872 een Comité Permanent met het toezicht belast. De Nederlander Johannes Bosscha werd er secretaris van. Hij vond als liberaal een monopolistisch internationaal bureau overbodig. De precisie leek hem ook in de wetenschappen buiten de geodesie niet nodig en voor de handel al helemaal niet. Zijn Franse vriend en wetenschapper Morin ergerde zich ook aan de vooral Duitse precisie-eisen en zag zo'n bureau als 'een kleine republiek waar men betaald wordt om niets te doen'. Er kwam echter een diplomatieke conferentie en toen hield alleen Nederland dankzij adviezen van Bosscha voet bij stuk: de gezant tekende niet. In Parijs volgde een Bureau en geruzie over de nieuwe platina-iridium meter. Het duurde tot Morin in 1880 overleed. Nederland bestelde toen geen kopie van die internationale meter, maar een kopie van de afgekeurde Franse standaard. Bosscha bracht die standaard naar de Polytechnische School in Delft, 'waarvan hij toevallig directeur was', in plaats van naar de Akademie van Wetenschappen in Amsterdam. Voorzitter Donders daarvan was woest, bewees de historische rechten van de Akademie en vond Bosscha als lid daarvan disloyaal.

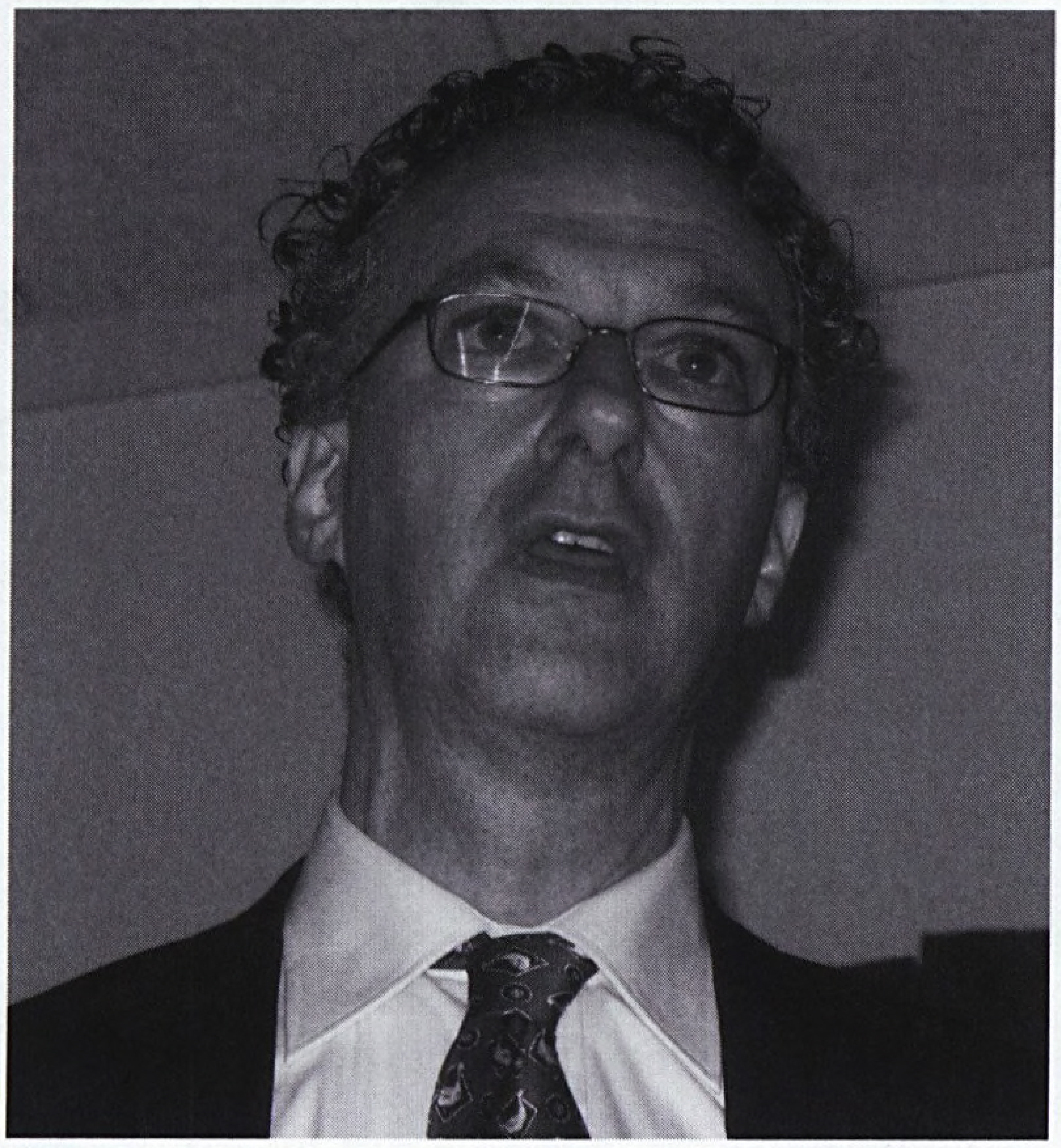

Afb. 3. Prof.dr. F.H. van Lunteren, na zijn lezing ook donateur

En toen het Bureau de internationale meter klaar had wilde Nederland geen vergelijking daarmee: Bosscha vond de Nederlandse meter beter! 'Wat bezielde Bosscha? Deels was het misplaatste loyaliteit aan Franse wetenschappers; in zijn rapport noemt hij hún overlijden wél en dat van zijn eigen Stamkart niet eens. Vooral spiegelde hij Delft aan het Conservatoire national des arts et métiers te Parijs. De Akademie besloot een week na het overlijden van Bosscha in 1911 de meterconventie wel te ondertekenen, al zou het feitelijk pas in 1929 gebeuren. Het waren grote mannen met grote ego's', zo besloot Van Lunteren, die ook de onverschilligheid van de regering laakte.

Dienst der Hydrografie

Na de lunch waren er een introductiefilm en enkele voordrachten over de Dienst der Hydrografie, gastheer en participant in de stichting De Hollandse Cirkel. Ir. Leendert Drost, afdelingshoofd Geodesie en Getijden, gaf vier voorbeelden van hun werk. Een onbemand vaartuig om stukken zee mijnenvrij te krijgen vergde optimale GPS-plaatsbepaling. Als tweede werd het bathymetrische opnemingsbeleid in kaart gebracht, met aparte kleurtjes voor scheepvaartroutes en ondiepe gebieden. Zijn derde onderwerp, de overgang van 2006 van het nationale GLLWS (Gemiddeld Laag Laagwater Spring) naar het internationale laagste astronomisch getij (LAT)

Afb. 4. KLtZ Jan Appelman

als reductievlak voor kaartdiepten, had veel voeten in de aarde. Drost: "Alles werd ondieper, maar in de praktijk verandert er niks." Als vierde en laatste onderwerp legde hij het werk voor het VN-zeerechtverdrag uit. Territoriale wateren, exclusieve economische zones en het continentaal plat kennen geen vaste grenzen en worden soms een paar keer per jaar herzien. Kleine verticale droogvallingen kunnen grote horizontale effecten hebben. Het equidistantie- en billijkheidsprincipe werd uitgelegd. Het eerste bepaalde de grenzen met Engeland, het laatste die met Duitsland. Zodoende grenst Nederland op zee niet aan Denemarken, maar Duitsland aan Engeland. Soms bleek het beboeten van een visser af te kunnen hangen van de verschijningsdatum van een nieuwe zeekaart.... Geen slechte beurt maakte Drost met zijn: "PS We hebben een vacature, ik heb begrepen dat niet iedereen van u een voltijdsbaan heeft."

KLtZ Jan Appelman, hoofd afdeling Plannen, Operaties & METOC, belichtte 'Militaire Hydrografie en Oceanografie'. Ook die bleek andere eisen te stellen na de val van het IJzeren Gordijn: nu gaat het om ondersteuning van missies steeds dichter bij het land. De 'environmental dream' is het aanbieden van alles uit databanken, en samenwerken met Landmacht-geografen gaat steeds beter. Geografische referentiestelsels in nieuwe actiegebieden zijn erg variabel en soms zelfs zonder datums. Gestreefd wordt naar één bron voor een operationele klant, gesynchroniseerd en onverzuild dankzij standaarden. Het aantal engelse afkortingen in deze wereld en dus deze lezing was indrukwekkend. AML bijvoorbeeld was hier niet alleen ARC Macro Language van ESRI, maar ook Additional Military Layer, en die geeft commandanten extra informatie, bijvoorbeeld over mijnenvelden. Appelman zag grote verschillen tussen hydrografische diensten van marines die uitgaan van alleen oefenen en, zoals die van Nederland, van ook

Afb. 5. Naambord op Gebouw 32 van de Frederikkazerne

Afb. 6. Tekenautomaat die bijtekent

civiel produceren. De laatste zijn ook militair beter paraat! Vragen waren er uit de zaal over de civiele markt. Bij kostendoorrekening ('nooit gedaan') zou de zeekaart onbetaalbaar zijn. Het gaat om een verdragstaak voor de zeeveiligheid. De verkoopprijs van kaarten wordt bepaald door de drukkosten exclusief inwinning en kartografie. De dienst bleek verder circa 60 fte's te omvatten, waarvan de helft kartografisch bezig is.

Rondleidingen

Vóór het glaasje en de rijsttafel werden er groepsgewijze rondleidingen gegeven in Gebouw 32 oftewel bij het Bureau Hydrografie. Daar worden meetgegevens en verdere relevante informatie verzameld, zoals betonning en lichten. Deze worden opgeslagen in een grote digitale databank. Uiteindelijk worden hieruit de officiële zeekaarten voor kust- en binnenwateren, zeemansgidsen, stroomatlassen, getijtafels en Berichten aan

Afb. 7. Belangstelling voor gevulde vitrinekast

Afb. 8. Wandembleem met spreuk 'Tot gebruik voor de zeeman'

Afb. 9. Gedateerde scheepsbel

Zeevarenden (BaZ) analoog en digitaal gepubliceerd. Die laatste betreffen de wekelijkse correcties op de veelal jaarlijks herdrukte zeekaarten. Opvallend was daarbij het gebruik van tracings, prints op transparant papier, al kan ook de webstek *www.hydro.nl* worden geraadpleegd. Op een automatische tekentafel werd het vrij unieke bijtekenen op ingepaste gedrukte kaartbladen gedemonstreerd. Omdat zo'n automaat niet radeert, en bijwerken dus alleen toevoegen kan zijn, worden vervallen zaken doorgekruist. Uit mondelinge toelichting bleek dat deze afdeling niet alleen voor verkoop (via agenten) zorgt, maar ook jaarlijks voor € 750.000 aan zeekaarten inkoopt voor gebruik door de marineschepen. Uiteraard had deze bezoekersgroep in dit pand ook aandacht voor de vitrine met antieke instrumenten en vele historische curiosa aan de wanden. Ook van de huidige hydrografische vaartuigen Hr.Ms. Snellius en Hr.Ms. Luymes waren op deze wallocatie alleen foto's te zien. Iedereen kreeg als herinnering de Zeeuwse 'Herdenkingskaart aan de 400-jarige geboortedag van Michiel Adraensz. de Ruyter', in 2007 uitgegeven door de Chef der Hydrografie en gebaseerd op de Zee-Atlas van Pieter Goos uit 1675. Fraai!

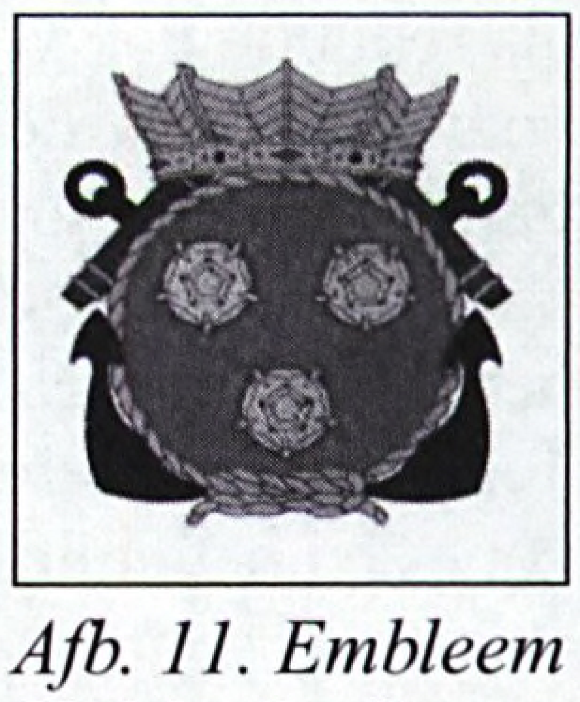

Afb. 11. Embleem Hr.Ms. Snellius

Afb. 10. A802: Hr.Ms. Snellius (foto Dienst der Hydrografie)

De Machens, landmeters voor de Nederlandse doorstart van het Franse Kadaster

De mensen bij de namen

prof.dr.ir. Leen Aardoom

De in de jaren 1807-1832 ondernomen kadastrering is misschien wel het grootste project uit de landmeetkundige geschiedenis van ons land. In rangen variërend van “élève” (‘kwekeling’) tot ingenieur-verificateur waren er in de loop van de 25 jaren die de uitvoering zou vergen ruim 400 landmeters bij betrokken. Door naarstig speurwerk heeft ing. P.S. Teeling hun namen en hun bijdragen aan de vergetelheid weten te ontrukken.[1] Deels waren die eerste kadasterlandmeters oudgedienden die nog vóór 1806 hun gewestelijke admissie hadden behaald, maar de meerderheid van hen leren we pas kennen tijdens de Verponding (het zogenaamde ‘Hollandse kadaster’) die in 1807 onder koning Lodewijk Napoleon werd aangepakt; anderen komen nog later, na de Franse tijd. Van veel van die vroeg-19e-eeuwse nieuwkomers is niet gebleken hoe zij zich voor hun beroep hebben bekwaamd.

Tot laatstbedoelde groep behoren vijf landmeters die Teeling opvoerde met de familienaam Machen en de respectievelijke voorletters of -namen: A.U., Karel Eduard, Ferdinandus Felix Joseph, H.J. en L.C. Zij komen ten tonele nadat in 1816 de kadastrering onder Nederlands bestuur daadwerkelijk wordt voortgezet. Ferdinandus F.J. en Karel E. woonden in 1816 in Woudrichem en laatstgenoemde zou in 1791 in Pruisen zijn geboren, aldus Teeling. Gezamenlijk namen de Machens in de loop der jaren de metingen in 120 van de rond 1.400 kadastrale gemeenten voor hun rekening, voornamelijk in Gelderland en Zuid-Holland. Sommige gemeenten of secties werden daarbij in samenwerking tussen twee of drie Machens behandeld. Aan hun werk in Gelderland werd herinnerd door Kreffer[2] en Arnold[3]. Wie waren deze Machens, waar kwamen zij vandaan, waren zij verwanten en - zo ja - hoe?

Dat twee van de landmeters in 1816 in Woudrichem woonden, vormt een belangrijk aanknopingspunt voor de beantwoording van deze vragen. In Woudrichem trouwden op 17 april 1823 mejuffrouw Aglaé Josephine Marie Marguérite Machen en haar broer Charlemagne Eduard Christoph, zij ’s-avonds om 7 uur en hij om half 8; zij met de die dag op de kop af 32-jarige Roelof Johannes Heijligers, directeur der Posterij te Woudrichem[4] en hij met Catharina Tukker, de 26-jarige dochter van meester-broodbakker Cornelis Tukker uit Schipluiden[5]. Volgens de Burgerlijke Stand van Woudrichem was Aglaé op 4 november 1798 geboren te Brünen in Pruisen[6] en Charlemagne aldaar op 25 april 1794. Zowel Aglaé als Charlemagne stonden in 1823 te Woudrichem genoteerd als kinderen van Jean Baptiste Machen en Marie Marguérite Macaine. Jean Baptiste was inmiddels te Woudrichem rentenier en zijn zojuist getrouwde zoon Charlemagne was landmeter 1e klasse. Deze - kennelijk identiek met de door Teeling genoemde Karel Eduard - had met zijn benoeming op

1 P.S. Teeling, *Landmeters van de kadastrering van Nederland*, Hoofddirectie van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn 1984

2 J.C. Kreffer, "Het werk van landmeter L.C. Machen in Epe en Oene", *De Hollandse Cirkel* 2 (2002), nr. 2, p. 8-13

3 C.J.C.W.H. Arnold, "De kadastrale gemeente Apeldoorn", *Kadastrale Atlas Gelderland*, Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Velp 1997, p. 21-64

4 Arch. Burgerlijke Stand (BS) Woudrichem, akte 1823 nr. 2 (17 april)

5 BS Woudrichem, akte 1823 nr. 3 (17 april)

6 Volgens andere gegevens (noot 9) zou Aglaé niet op 4 november, maar op 19 december 1798 zijn geboren.

2 oktober 1816 behoord tot de eerste lichting nieuw aangestelde landmeters voor de doorstart van de kadastrering van het land, een onderneming die in 1813 met het vertrek van de Fransen stagneerde.

Het echtpaar Machen-Tukker zou, wonende in Schipluiden, in de periode 1824-1841 negen kinderen krijgen, vijf zoons en vier dochters.[7] Hun tweede zoon, de Warmondse arts dr. Cornelis Hendrick Machen (1830-1901) besteedde ook aandacht aan de geschiedenis van de familie, een belangstelling die hij overdroeg aan zijn zoon, de amateur-genealoog en -historicus William Charlemagne Henri Machen (1860-1935). Laatstgenoemde werd de enige Machen die, voor zover na te gaan, tot nu toe in Nederland werd 'gebiografeerd'.[8] Deze 'stamreeks' is afkomstig van ing. Marius Schelte Bakker (geb. 1957), die de van zijn overgrootvader William Ch. H. Machen afkomstige gegevens met eigen aanvullingen daarop aan 'het web' toevertrouwde.[9] Van die door ing. Bakker aldus gepubliceerde genealogische gegevens zal in het hiernavolgende dankbaar gebruik worden gemaakt; in het bijzonder ook van het door hem daarbij opgenomen 'levensverhaal', dat de bejaarde oud-landmeter Charlemage Edouard Christophe (Karel Eduard) ten behoeve van zijn kinderen in 1871 op schrift stelde. Met de hierbij verstrekte persoonlijke informatie krijgt Charlemagne in het onderstaande een centrale plaats.

Na een schets van hun gezamenlijke vóórgeschiedenis, zullen de landmeters Machen in achtereenvolgende paragrafen individueel aandacht krijgen, met zijn 'levensverhaal' Charlemagne de meeste.

Besse - Macaine - Machen [10]

Charlemagne Eduard Christoph - bij ing. Bakker komt hij voor als Charlemagne

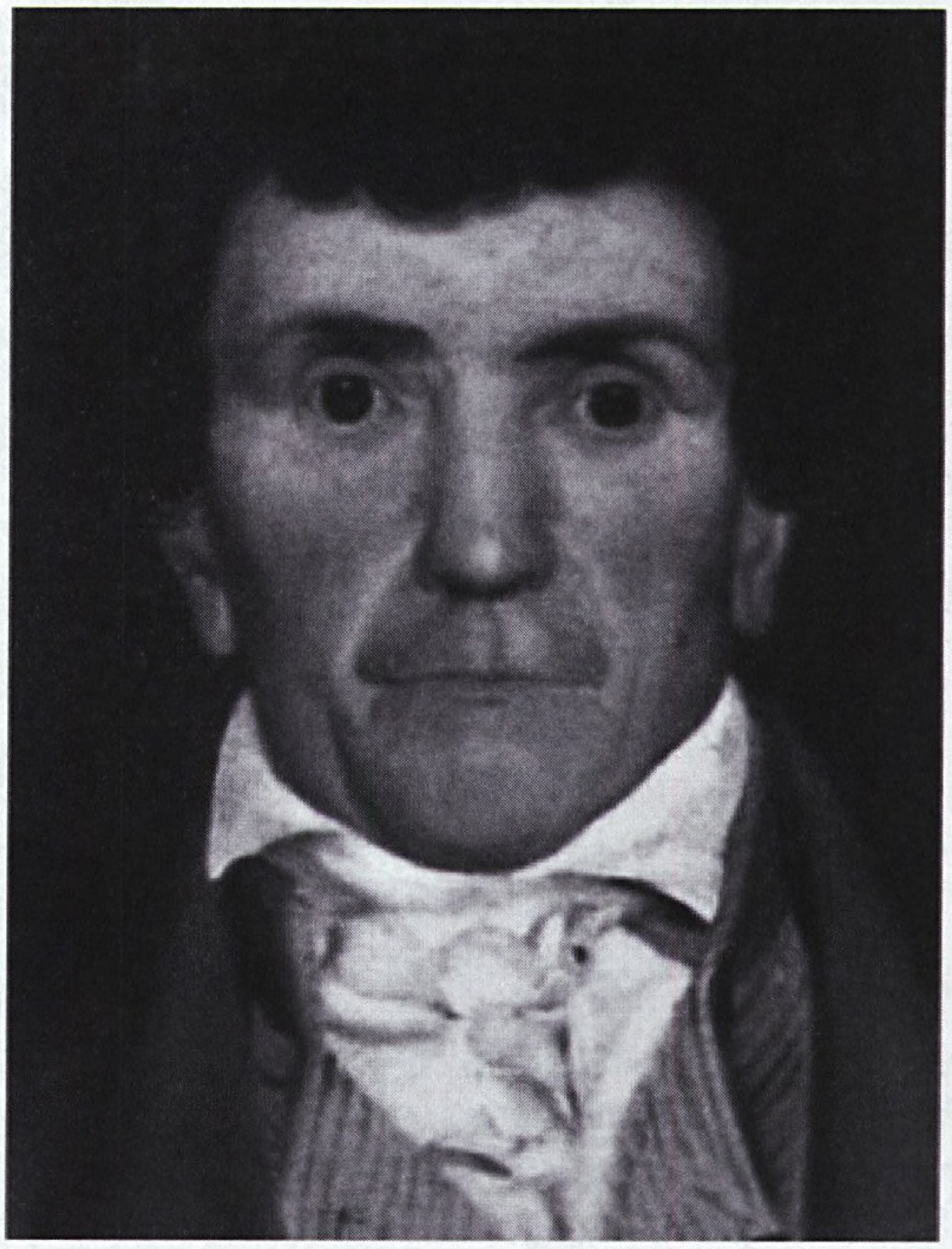

Afb. 1.Théodore Constant Besse, alias Jean Baptiste Machen, 1763-1828. Kunstcollectie gemeente Heusden (van: www.stamboom-onderzoek.com/marius)

Christoph Eduard - was niet de eerste zoon die Marie Marguérite Macaine in Frankrijk ter wereld bracht. Eerder in 1791, respectievelijk 1792, kreeg zij Louis Constant - over wie zo dadelijk meer - en Charlemagne Eduard, die jong gestorven is. Charlemagne E.C. werd - anders dan op 17 april 1823 in de Woudrichemse Burgerlijke Stand werd genoteerd - niet ver van het Noord-Franse Hauteville geboren onder een boom, een eik, waar Marie Marguérite in april 1794 op de vlucht voor de radicale Franse revolutionairen, voor de gelegenheid beschutting had gezocht.

Zij was beter gewend. Op 6 september 1764 te Audigny (Aisne, Picardië) als dochter van een

7 www.genlias.nl

8 A.G. van der Steur in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, dl. I, 's-Gravenhage 1979, p. 364

9 www.stamboomonderzoek.com/marius, verder kortweg geciteerd met: Bakker

10 Voor een inkijk in de bewogen geschiedenis van de familie Machen vormde ing. Bakkers webstek (noot 9) een onmisbare bron. Naar deze veelvuldig en met succes geraadpleegde voor de hand liggende bron wordt hier en in volgende paragrafen slechts incidenteel verwezen.

Afb. 2. Marie Marguérite Macaine, 1764-1841. Kunstcollectie gemeente Heusden (van: www.stamboomonderzoek.com/marius)

herenboer geboren, was zij op 3 februari 1789 getrouwd met Théodore Constant Besse, gewezen varend officier van gezondheid bij de Franse marine en inmiddels apotheker in Le Cateau-Cambrésis, ongeveer 20 km oostelijk van Cambrai. Hij was op 5 oktober 1763 in het nabije Pommereuil geboren. Zijn vader Philippe Charles Joseph Besse - eveneens oud-militair - was daar chirurgijn. Gezien zijn omvangrijke vermogen kwam Théodore Constant tijdens het schrikbewind van Robespierre in het gevang en week hij, na zijn vrijlating bevreesd voor herhaling, met twee van zijn zoon(tje)s uit naar Pruisen. Daar vestigde hij zich op kasteel Gross Isselt onder Brünen (ten noordoosten van Wesel), waarheen hij ook zijn vrouw en drie overige kinderen liet overkomen. Na vier jaar verhuisde het gezin naar een uitgestrekt eigen landgoed in die omgeving en later naar het kasteeltje Islerhof onder Lackhausen, een uur gaans van Wesel, waar in 1807, als laatste, nog een zoon ter wereld zou komen. Bij dit alles hield vader Besse zich onledig met landbouw, bosbouw, ontginning en jacht.

In de zomer van 1806 liepen de politieke spanningen in het gebied hoog op, leidend tot Napoleons succesvolle veldtocht tegen Pruisen, met zijn overwinningen bij Saalfeld, Jena en Auerstedt in oktober. Omdat bij deze operaties ook de omgeving van Wesel binnen de Franse invloedssfeer kwam, werd het Besse, bang voor 'conscriptie' (werving voor het leger) of erger, warm onder de voeten en zocht hij wederom een goed heenkomen; naar het aangrenzende jonge Koninkrijk Holland, dat tijdens de Franse veldtocht troepen rond Wesel legerde. Na een verkennende reis door Holland deed hij zijn onroerende goederen van de hand en zakte hij - het zal in 1807 zijn geweest - met zijn gezin de Rijn en de Waal af tot Gorkum. Daar woonden de Besses enige tijd naast de Waterpoort, alvorens zich meer permanent te vestigen op het toenmalige Reigersbosch, een omgracht huis aan de Maasdijk oostelijk van Giessen. Op Reigersbosch doorstonden zij het hoge water na de doorbraak van de Zuider Maasdijk bij Rijswijk (Noord-Brabant), op 30 januari 1809. In 1812/'13 verhuisde het gezin naar Woudrichem, waar zij als Duits sprekende rooms-katholieken in de overwegend protestante omgeving hun draai goed wisten te vinden en - Théodore Constant Besse liet zich inmiddels Jean Baptiste Machen noemen - tot de aanzienlijke stand werden gerekend. Waarschijnlijk had hij de achternaam 'Machen' al in Duitsland aangenomen. Opmerkelijk is immers dat 'Machen', 'op zijn Frans' uitgesproken, moet hebben geklonken als 'Macaine', de achternaam van mevrouw Besse, en omgekeerd 'Macaine' in Duitsland zal zijn verstaan als 'Machen'. Als nieuwe voornamen gebruikte Machen die van zijn peet: Jean Baptiste Demaret, de huisknecht van de Besses in Pommereuil.

Toen Jean Baptiste Machen op 4 april 1828 was gestorven noteerde de secretarie in Woudrichem dat de rentenier 65 jaar geleden was geboren in Parijs[11], een 'misverstand' dat zijn werkelijke komaf mogelijk heeft moeten verhullen. Zijn

11 BS Woudrichem, akte 1828 nr. 10 (5 april)

Afb. 3. De Kerkstraat te Woudrichem in 1910. Het brede huis op nummer 27, rechts bij de boom, was eertijds het ouderlijk huis van de Machens (van: www.everyoneweb.com/ woudrichem)

onroerende nalatenschap omvatte landerijen onder Woudrichem, Rijswijk (Noord-Brabant) en Uitwijk.[12] Mevrouw Machen-Macaine was 75 toen zij te Woudrichem, thuis aan de Kerkstraat, op 8 januari 1841 overleed.[13] Zij werd, waarschijnlijk als eerste, op de geplande rooms-katholieke begraafplaats aan de Vissersdijk begraven. Daar staat anno 2008 nog een steen die, zij het met foutieve vermelding van '1840' als haar sterfjaar, aan haar herinnert; kennelijk mede als dank voor haar inzet in 1835 en volgende jaren voor de totstandkoming van de parochie Joannes Nepumusenus te Woudrichem.[14]

Naast Charlemagne/Karel en Aglaé lieten Jean Baptiste Machen en zijn vrouw nog vier kinderen na: Lodewijk Constant (geb. 1791), Ferdinand (geb. 1796), August (geb. 1803/4) en Henri (geb. 1807). Lodewijk Constant, Ferdinand en August waren, evenals Charlemagne/ Karel, landmeter van het Kadaster geworden. Over de geboorteplaatsen van de kinderen - we zagen het al bij Charlemagne/Karel Eduard en we zullen het nog bij anderen ervaren - bestaat onduidelijkheid. Om in het Nederland van na 1813 hun Franse afkomst te verhullen zullen de Machens hun 'roots' liever in Pruisen dan in Frankrijk hebben gezien. Aanvullend, mogelijk grensoverschrijdend, (archief)onderzoek zou de waarheid boven tafel moeten brengen.

Charlemagne Eduard Christoph Machen (1794-1881), liever 'ingenieur-géomètre' dan douanier

Zoals vermeld, kwam Charlemagne Eduard Christoph Machen op 25 april 1794 onder bijzondere omstandigheden en op een niet-alledaagse plek ter wereld. Zijn vroegste jeugd bracht hij door in Noord-Frankrijk, deels bij zijn grootmoeder van moeders kant in Audigny. Het zal 1804 zijn geweest toen zijn moeder haar spullen in een vierspan laadde en met haar drie in Frankrijk verblijvende kinderen (Charlemagne, Aglaé en August) via Cambrai, Maubeuge, Mons (Bergen), Brussel, Luik, Maastricht en Venlo afreisde naar Brünen, waar haar man voor zich en de beide andere kinderen (Louis Constant en Ferdinand) onderdak had gevonden. Daar, en vanuit de latere woonlocaties in Duitsland, vermaakten Charlemagne en Constant (diens roepnaam) zich samen met de jacht, een bezigheid waarmee Charlemagne zich bij zijn ooms in Frankrijk vertrouwd had gemaakt. In 1807 - het zal zijn geweest nadat in Lackhausen op 23 mei zijn broertje Henri was geboren - vergezelde de inmiddels 13-jarige Charlemagne zijn vader op diens verkennende reis door het Koninkrijk Holland: via Arnhem, Utrecht, Leiden, Den Haag, Scheveningen en Rotterdam naar Gorkum, vandaar via Zaltbommel te voet naar Nijmegen en tenslotte terug naar Lackhausen. In twee weken uit en thuis als voorbereiding op de repatriëring nog datzelfde jaar of het jaar daarop.

Wonende op Reigersbosch zou Charlemagne (hier verder doorgaans: Karel) al spoedig kennismaken met de al genoemde, enkele jaren oudere, in Woudrichem wonende Rudolphus (Roelof) Johannes Heijligers, zoon van Jan

12 Brabants Historisch Informatie Centrum te 's-Hertogenbosch (BHIC), arch. Memories van Successie (MvS) Heusden, inv. nr. 11, aangifte nr. 87 (15, 18 resp. 20 september 1828)

13 BS Woudrichem, akte 1841 nr. 1 (9 januari); zie ook noot 15

14 Hierover bij: Tom van der Aalst, Gemma van der Zwaan-Viester en Gerrit Jan van der Zwaan, *150 jaar parochie Woudrichem (1836-1986)*, Amstelveen 1986

Heijligers, de baljuw van het omringende Land van Altena, ook plaatselijk directeur van de posterijen en, evenals Karels vader, medicus van beroep. Roelof werd Karels vriendje, met wie hij veel op jacht ging en die later zou trouwen met zijn zusje Aglaé. Tussen de Machens en de familie Heijligers groeide een hechte band en toen na het overlijden van de baljuw in 1812 de Machens diens kapitale woonhuis met annexen aan de Kerkstraat (tegenwoordig nummer 27)[15] in Woudrichem overnamen, bleef Roelof, zijn tweede zoon, er wonen, een omstandigheid die diens latere huwelijk met Aglaé in de hand zal hebben gewerkt.

Vader Machen - levend van de opbrengst van zijn geïnvesteerde kapitaal - waagde zich niet meer naar Frankrijk, maar zijn vrouw ging er bij herhaling heen om plaatselijke zaken af te handelen en (goud)geld mee naar Holland te smokkelen. Zij zal er ook voor hebben gezorgd dat Karel najaar 1810 bij een oom in Picardië in de leer mocht komen om zich te bekwamen in de scheikunde en zich voor te bereiden op het beroep van apotheker. Even zag de ambitieuze Karel zich al in het uniform van veldapotheker met Napoleon tegen Rusland optrekken, maar zijn antirevolutionaire ouders waren daar op tegen en riepen hem tijdig terug naar Woudrichem. In het voetspoor van zijn broer Constant - intussen assistent-verificateur bij de douane te Amsterdam - moest Karel zich als surnumerair (boven de formatie aangesteld) op het 'Bureau der Navigatie' aldaar ook maar in die richting begeven. Na twee jaar studie zou hij in aanmerking komen voor een functie bij de 'Generale Administratie' op Terschelling, een vooruitzicht dat hem - inmiddels gewend aan het Amsterdamse stadsleven onder Frans bestuur - niet aansprak.

Enige maanden na zijn terugkeer in Woudrichem kwam de bevrijding. Die ging gepaard met wederzijdse beschietingen op, respectievelijk vanuit het door de Fransen in verband met hun ordelijke aftocht tot begin 1814 als egelstelling verdedigde Gorkum. Hun onvervalste Duits mocht de Machens niet

Afb. 4. Charlemagne (Karel) Eduard Christoph Machen, 1794-1881 (van: www.stamboom-onderzoek.com/marius)

baten; de zonen van de uit Frankrijk afkomstige vreemdelingen, die zich in dienst van het Franse bestuursapparaat hadden gesteld, waren in de ogen van oranjegezinde Hollanders en hun Pruisische bevrijders collaborateurs en werden voor enige tijd op Loevestein geïnterneerd, en de jonge Roelof Heijligers met hen. Een door vader Machen op prins 'Willem VI' gedaan beroep had hun vrijlating tot gevolg.

Werk- en doelloos thuiszitten van volwassen of opgroeiende zoons was echter ook niet alles en daarom was Machen in 1816 blij met het advies van de met hem bevriende waterstaatsingenieur P. van Diggelen: laat de jongens wiskundige kennis en vaardigheid opdoen, opdat zij een baan als landmeter kunnen vinden bij het Kadaster of bij de Waterstaat. Met een Hollandse admissie - naar eigen zeggen gedateerd 3 april 1800 - was Pieter van Diggelen (geb. 1784) zelf als landmeter bij de Nationale Domeinen begonnen. Hij wist dus

15 In 1832 had "de weduwe J.B. Machen" daar, en om de hoek aan de Vissersdijk, een huis en erf, tuin en koetshuis (kadastraal: sectie C, nr. 96 t/m 98) op haar naam staan.

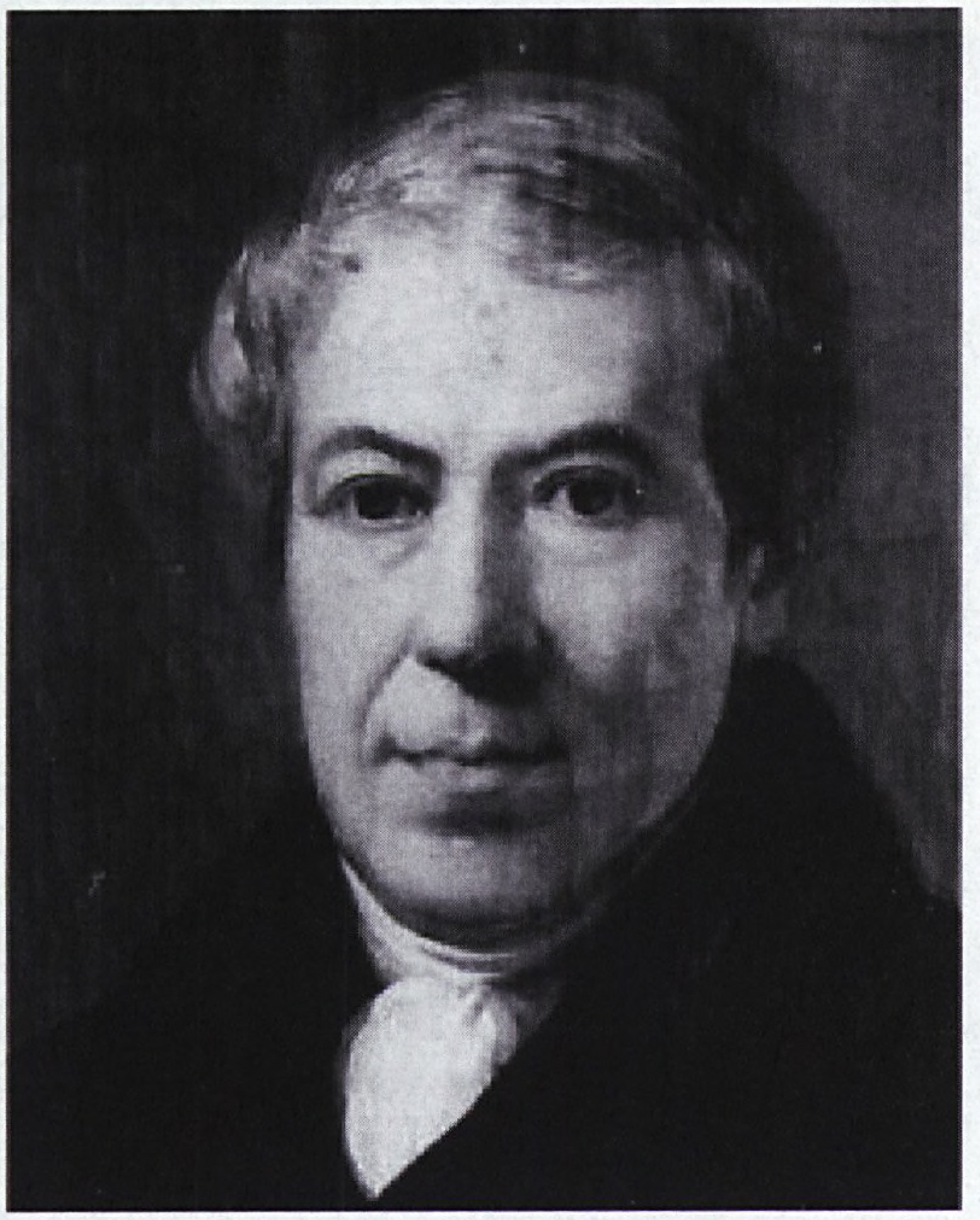

Afb. 5. Willem Kuijk Jzn, 1782-1845, landmeetkundig leermeester van de Machens. Uitsnede portret door G. Buitendijk Kuijk, c. 1835. Museum voor Moderne Kunst, Arnhem

waar hij het over had en zijn advies werd gaarne overgenomen. Samen met zijn oudere broer Constant ging Karel dadelijk in de leer bij "Mr. Kuik" te Werkendam en Ferdinand kreeg les in Elburg. Bij wie dat was is niet duidelijk, maar Willem Kuijk Janszoon (geb. 1782) was in het vak een oudgediende, die in 1807 vanuit het onderwijs was overgestapt naar de Verponding en zo aan de wieg van het 'Hollandse kadaster' had gestaan; een verdienstelijk man, die in 1812 bij het op Franse leest geschoeide kadaster werd aangesteld als landmeter 1e klasse en bij de Nederlandse doorstart per oktober 1816 werd bevorderd tot ingenieur-verificateur van het Kadaster in de provincie Gelderland.[16] De jonge Machens zullen bevattelijke leerlingen zijn geweest, maar zullen ook hebben geprofiteerd van de grote behoefte die het doorstartende Kadaster destijds had aan landmeetkundig personeel. Nog in hetzelfde jaar 1816 kregen zij hun aanstellingen, waarbij Karel zich erover verbaasde dat hij landmeter 1e klasse werd en zijn broers voorlopig met de 2e klasse tevreden moesten zijn. Ondanks deze onverwachte onderscheiding had hij liever de Franse titel 'ingenieur-géomètre' gekregen; een landmeter was immers een 'arpenteur' met, blijkbaar naar Franse maatstaven, een beroepsprofiel dat niet strookte met de opvatting die hij had van zijn toekomstige taken bij het Kadaster. Dom van die Hollanders om een 'ingenieur-géomètre' landmeter te noemen!

Karel Eduard Machen, landmeter, seinmeester en speculant

Niettemin ging Karel in 1817 driftig aan de slag met de kadastrale gemeenten 's-Gravendeel en De Mijl in de Hoeksewaard en - meer het werk van een 'ingenieur-géomètre' - met de leiding over driehoeksmeting in het gehele kanton Strijen. Hij kreeg al spoedig een landmeter 2e klasse onder zich en de zorg voor de opleiding van een kwekeling. Na 1817 verplaatste zijn werkterrein zich naar het Westland, waar hij, in 1818, te Schipluiden zijn intrek nemend bij de pensionhoudende bakker Tukker, diens ongeveer 20-jarige dochter Catharina tegen het lijf liep, met wie hij vijf jaar later zou trouwen. Schipluiden bleef gedurende zijn verdere kadastrale loopbaan zijn 'hoofdkwartier', van waaruit hij, van Monster tot Dordrecht met de Biesbosch en van Zoeterwoude tot Sommelsdijk, voornamelijk Zuid-Holland behandelde. Onderweg wierf hij af en toe een nieuwe kwekeling aan, zoals Pleun van der Poel in Hendrik-Ido-Ambacht (een boerenzoon die volgens zijn vader ook "enigszins mathematicus" was) en Jan Rosendael die hij in Monster tegenkwam. Voor landmeter Machen kan op donderdag 7 september 1820, omstreeks 2 uur in de middag de ringvormige, in Nederland bijna totale, zonsverduistering[17] geen volslagen

16 L. Aardoom, "Willem Kuijk Jzn, 1782-1845, schoolmeester, ingenieur-verificateur van het Kadaster en cartograaf", *Biografisch Woordenboek Gelderland* dl. 6, 2007, p. 80-82

17 De datum, tijd en verdere details ontleend aan: Jacob de Gelder (hoogleraar aan de Artillerie- en Genieschool, te Delft), "Uitvoerig Berigt wegens de groote zons-verduistering, welke op den 7 September 1820 zal plaats hebben", *d'Erve C. Stichters Enkhuizer Almanak tot nut van 't algemeen* voor 1820

verrassing zijn geweest, maar in het veld maakten de stilvallende natuur en de zichtbaarheid van sterren diepe indruk op hem. Met de kadastrering van Ridderkerk, IJsselmonde, Katendrecht en Charlois onder Rotterdam eindigde in 1828 voorlopig zijn avontuurlijk landmeetkundig werk.

Na in de voorafgaande twaalf jaar met talloze burgemeesters te hebben onderhandeld, hetzij voor de aanwijzing van de gemeentegrens (de delimitatie) of voor de bijlegging van geschillen, wachtte hem - evenals de meeste van zijn collega's bij het Kadaster - een werkloos bestaan, met voor hem incidenteel een kleine, weinig lucratieve, opdracht en vooral meer tijd had voor de jacht. Tot de Belgische opstand en de Tiendaagse Veldtocht van augustus 1831. Toen deed de inventieve in Frankrijk opgeleide ingenieur Antoine Lipkens (geb. 1782) een beroep op Karel E. Machen en diens broer L. Constant om met spoed de door hem ontworpen optische telegraaflijn 's-Gravenhage-Breda-'s-Hertogenbosch te verkennen en uit te zetten; ook in die tijd werd communicatie al onmisbaar geacht bij militaire operaties. Lipkens, geschoold in de landmeetkunde, was in Luxemburg ingenieur-verificateur bij het Kadaster geweest, in 1826 koninkrijksbreed hoofdingenieur bij de dienst geworden en in 1830, als adviseur inzake de octrooien, van Brussel naar Den Haag uitgeweken. Daar had hij een optisch communicatiesysteem bedacht, dat nu met spoed moest worden geïmplementeerd.[18] Naar Lipkens' ontwerp bouwde Karels timmerman in Schipluiden, die ook "niet de domste" was, in de haast een prototype van het telegraaftoestel, waarmee de gebroeders Machen, na goedkeuring door Lipkens, dadelijk op pad konden om de onderlinge zichtbaarheid van opstelpunten op torens te verkennen en plaatselijke aannemers aanwijzingen voor de installatie te geven; aanwijzingen waarbij de afbraak van bestaande torenspitsen (veelal centrale driehoekspunten van het Kadaster) zoveel mogelijk moest worden voorkomen. De verkenning - de Machens verdienden hiermee elk f. 6,-/dag - ging via Delft, Overschie, Barendrecht, Puttershoek, Willemdorp en Ter Heijde naar Breda, waar Constant wegens ziekte moest afhaken en Karel de lijn naar Oosterhout, Loon op Zand, Helvoirt, Sprang, Waalwijk en verder moest doortrekken; alles binnen één à twee weken! Tegen f. 3,-/dag hielden Karel en Constant, bijgestaan door telegrafisten, er een baantje als seinmeester aan over; Karel in het nabij Schipluiden gelegen Delft, Constant in Den Haag. Onder gunstige weersomstandigheden kwam een bericht van Den Haag naar het zuiden of andersom in enkele minuten over, een prestatie die in die tijd evenveel indruk moet hebben gemaakt als de ontwikkeling van de (mobiele) telefonie en het e-mailverkeer in de twintigste eeuw.

De optische telegraaf bleef in gebruik tot het einde van de vijandelijkheden in 1839, maar inmiddels hadden Karel en Constant per 1 augustus 1834, met behoud van rang, voor de bijhouding van het Kadaster nieuwe aanstellingen op zak.[19] Die aanstellingen hadden plaats in het kader van een grondige reorganisatie van het Kadaster, dat moest omschakelen van opbouw naar bijhouding, een operatie waarbij het aantal landmeters van 85 naar 36 werd teruggebracht. Karel werd daarbij, met drie collega's, op f. 500,- jaartraktement landmeter bij de velddienst in het rayon Zuid-Holland, aanvankelijk bij de Bewaring der Hypotheken te Rotterdam, later in Den Haag. Nu echt als 'arpenteur' voelde hij zich niet op zijn plaats en onrechtvaardig behandeld. Verademend, in de naar zijn smaak weinig inspirerende tijd bij de velddienst, waren metingen voor de droogmaking van de diepe Zuidplas bij Nieuwerkerk a/d IJssel, die in de periode 1828-1839 haar beslag kreeg.[20]

In 1847 ging landmeter K.E. Machen om gezondheidsredenen met vervroegd pensioen;

18 R. Korving en B. van der Herten, *Een tijding met de snelheid des bliksems. De optische telegraaf in de Nederlanden (1800-1850)*, Leuven en Alphen a/d Rijn 1997. Zie ook: Rob Korving, "Het telegraaftoestel van Antoine Lipkens, een reuzenstap in de telecommunicatie", *Delft Integraal* 98.2, p. 26-29

19 Koninklijk Besluit 9 juli 1834 no. 52

20 Hierover bij: Toon Bosch, *Om de macht over het water*, Zaltbommel 2000, p. 169-170

hij kreeg jaarlijks f. 306,-, zijnde f. 10,- per dienstjaar. In Schipluiden legde hij zich daarna toe op beleggingen in onroerend goed en speculatie, onder meer in granen. De oud-landmeter overleed in zijn woonplaats op 18 mei 1881 en werd aldus nog 87 jaar. Hij werd op het r.k. kerkhof onder Hodenpijl begraven.[21] Zijn vrouw Catharina was hem in 1860 al voorgegaan.

Lodewijk Constant Machen (1791-1851), landmeten en landleven

Zoals opgemerkt was Louis/Lodewijk Constant de eerstgeborene uit het in 1789 gesloten huwelijk van Théodore Constant Besse en Marie Marguérite Macaine. Hij werd op 19 februari 1791 geboren in le Cateau-Cambrésis (bij Cambrai) in Frankrijk. Omstreeks 1800 nam zijn vader hem en zijn jongere broertje Ferdinand mee naar Pruisen, waar hij zich, bevreesd voor het revolutionaire Franse regiem in Picardië, vestigde in de omgeving van Wesel. In gezelschap van Ferdinand en zijn later met hun moeder overgekomen broertjes Karel/Charlemagne en August en zusje Aglaé, groeide Lodewijk Constant daar op. Vooral met de drie jaar jongere Karel kon hij het goed vinden bij hun gezamenlijke, ook door hun vader fanatiek beoefende, jacht.

Omstreeks 1808 met zijn ouders en jongere broers - in 1807 was Henri daar nog bijgekomen - en zus meegekomen naar Nederland, vond Lodewijk Constant - in huiselijke kring kortweg Constant genoemd - rond hun woonhuis Reigersbosch bij Rijswijk in Noord-Brabant ruimschoots gelegenheid zijn avontuurlijke jachtvermaak voort te zetten. In 1810 begon hij als surnumerair bij de douane in Amsterdam, waar hij per september 1811 een betaalde aanstelling kreeg. Op aanraden van de waterstaatsingenieur P. van Diggelen ging Constant, om zich te bekwamen in de landmeetkunde, in het voorjaar van 1816 in de leer bij de ervaren kadasterlandmeter Willem Kuijk Jzn. te Werkendam, samen met Karel. Al in oktober van datzelfde jaar voor de dienst in

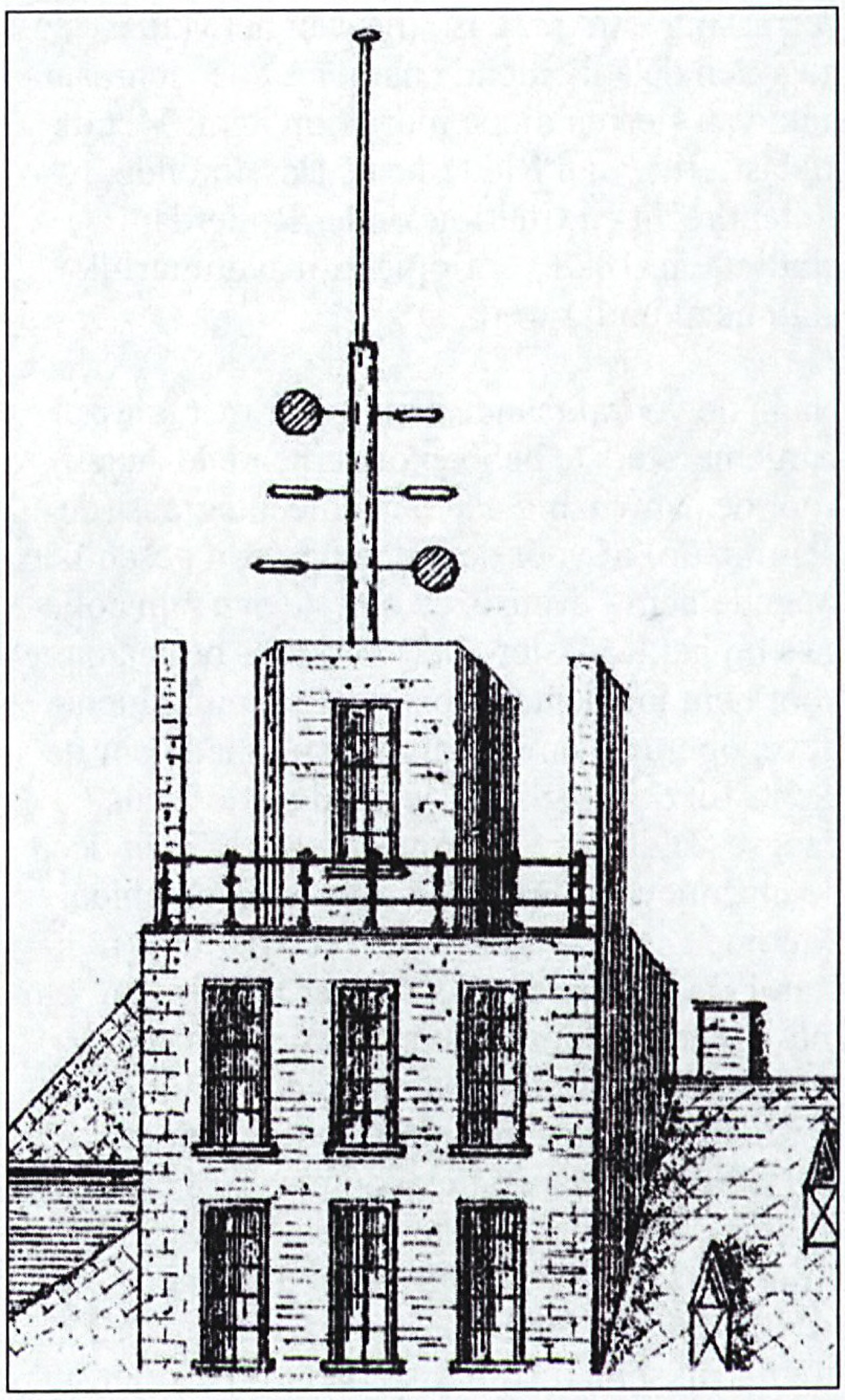

Afb. 6. Louis (Lodewijk) Constant Machen was verantwoordelijk voor het bedrijf van de 'Lipkens-telegraaf' op het Binnenhof in Den Haag (van: nl.wikipedia.org/wiki/lipkens)

Gelderland in de 2e klasse aangesteld[22], behoorde Constant tot de eerste lichting nieuw aangestelde landmeters voor de doorstart van de kadastrering van Nederland; Karel werd dadelijk landmeter 1e klasse. De voltooiing van de kadastrale opname van het land in 1828 markeerde ook voor Lodewijk Constant het begin van een periode van ledigheid, slechts afgewisseld met incidentele werkopdrachten. Het was de onbestemde tijd van de omschakeling van de activiteiten van opname tot bijhouding van de kadastrale situatie. Hieraan kwam zomer 1831 een einde, toen de hoofdingenieur A. Lipkens (oud-ingenieur-verificateur van het

21 Bakker

22 Idem. Deze benoeming wordt door Teeling niet vermeld.

Kadaster in Luxemburg) hem en zijn broer Karel advies vroeg inzake het uitzetten van een optische telegraaflijn van Den Haag naar het operatieterrein van het leger, tijdens de Tiendaagse Veldtocht actief in de Zuidelijke Nederlanden. Door ziekte geplaagd moest Constant in Breda afhaken, maar evenals Karel (in Delft) hield hij er voorlopig een baantje (f. 3,-/dag) aan over als seinmeester op het Binnenhof in Den Haag. Aan die functie kwam een einde toen hij, ter afsluiting van de omschakelingsperiode bij het Kadaster, per 1 augustus 1834 met behoud van rang - inmiddels landmeter 1e klasse - op f. 500,- jaar opnieuw werd aangesteld, wederom in de provincie Gelderland.[23]

Woonde Lodewijk Constant in 1828 nog in Arnhem en bezat hij in 1832 in Woudrichem aan de Hoogstraat nog een eigen huis en erf, in 1851 was hij ingezetene van Balgoij. Daar had hij in 1839 uit de nalatenschap van jonkheer Coenraad Willem de Mercier van Rappard het in 1672 door de Fransen verwoeste kasteel met bijbehorende gronden en opstallen gekocht.[24] Door die koop was hij eigenaar geworden van de heerlijkheid Balgoij en Keent, een status waarop hij zich, verwijzend naar zijn uitgebreide grondbezit ("46 bunders 29 roeden en 64 ellen"), beriep toen hij in januari 1840 solliciteerde naar een vacante heemraadsplaats in de dijkstoel van het Polderdistrict Rijk van Nijmegen.[25] Lodewijk wees er bij zijn sollicitatie ook op dat hij gedurende enkele jaren in het district "de practische meetkunde" had beoefend en dat de ingezetenen daarmee hun voordeel zouden kunnen doen. Verder dat de heren van Balgoij en Keent, vóór de invoering (in 1838) van het Reglement op het Beheer der Rivierpolders in Gelderland, erfelijk dijkgraaf waren geweest en dat hij zijn benoeming als

Afb. 7. Restanten van Huis Balgoij (ca. 1900), bij zijn dood in 1851 bewoond door Lodewijk Machen (uit: Schulte 1982)

heemraad bij voorbaat zag als een tegemoetkoming en een gedeeltelijke schadeloosstelling voor dat gemiste recht. Of dit alles aan de besluitvorming heeft bijgedragen is de vraag, maar Lodewijk werd op 9 mei 1840 door Gedeputeerde Staten van Gelderland tot heemraad benoemd.[26] Eind december 1841 werd de heer Ludovicus Constantinus Machen, zoals hij plaatselijk bekend stond, lid van de Balgoijse gemeenteraad en een maand later benoemde de gouverneur van Gelderland hem tot assessor (wethouder).[27]

Was Lodewijk de zaterdag daarvóór nog aanwezig geweest op de vergadering van de dijkstoel, in de namiddag van donderdag 9 januari 1851 moest heemraad Gerhardus Mos de dijkgraaf er schriftelijk van in kennis stellen dat collega Machen, die ochtend onder Heumen met een "commissie ten behoeve der gemeente" in het veld, door een "hevige beroerte" was overvallen.[28] Bewusteloos was laatstgenoemde naar Gerard Thoonsens uitspanning aan de Molenhoek tussen Malden en Mook (het tegenwoordige motel) gebracht

23 Als noot 19

24 A.G. Schulte, "Het Rijk van Nijmegen, westelijk gedeelte", *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, SDU 's-Gr.hage 1982, p. 301-305

25 Regionaal Archief Nijmegen, Archief van het voormalig Polderdistrict Rijk van Nijmegen (RvN), inv. nr. 144, (kopie) brief 11/1-1840 aan Polderbestuur Rijk van Nijmegen

26 Idem, inv. nr. 66, vergadering Gecombineerd College 13/6-1840

27 Regionaal Archief Nijmegen, Archieven van de Secretarie en van het Algemeen of Burgerlijk Armbestuur van de gemeente Balgoij en Keent, inv. nr. 1, notulen Gemeenteraad 9/3-1842

28 RvN, inv. nr. 155, brief Mos 9/1-1851

om daar te overlijden, de "toevallig" voorhanden beste geneeskundige hulp ten spijt.[29] Ludovicus C. Machen werd op de r.k. begraafplaats te Balgoij begraven. Anders en minder waarschijnlijk dan hierboven vermeld, was de ongehuwde landmeter volgens de overlijdensakte[30] 59 jaar eerder in het Hertogdom Nassau geboren. Als vader vermeldde de akte - let wel - "Constantinus Theodorus Johannes Baptista" Machen, met diens blijkbaar volledige voornamen, waarvan deze later alleen de laatste twee (Jean Baptiste) gebruikte. Constants broer Ferdinand verzorgde, mede namens August, Henri, Aglaé en Karel, bij het kantoor Nijmegen de aangifte voor de successie.[31] Zij kozen domicilie "op het kasteel Balgoij aan den erflater in eigendom toekomende", waar Karel voor de afhandeling van de zaken tijdelijk zijn intrek nam. De overledene had geen testament gemaakt. Zijn onroerende goederen werden gewaardeerd op ruim f. 23.000, er was voor f. 150,- aan "(land)bouw-, melk- en tuingereedschap" en voor f. 325,- aan levende have. Verder had de erflater nog f. 187,- "tegoed van het Rijk wegens tractement als landmeter van het kadaster", f. 47,75 aan tractement als heemraad van het Polderdistrict Rijk van Nijmegen en f. 7,- aan tractement als assessor (van Balgoij). Omdat Lodewijk geen landmeetkundig gereedschap naliet - de landmeters moesten in die tijd hun eigen instrumenten aanschaffen - moeten we aannemen dat hij het beroep al járen niet had uitgeoefend; zijn tegoed van f. 187,- bij het Kadaster betrof waarschijnlijk zijn pensioen.

Ferdinand Felix Joseph Machen (1796-1873), landmeter en rentenier

Lodewijk Constants broer en oud-collega Ferdinand Felix Joseph stierf ook als vrijgezel.

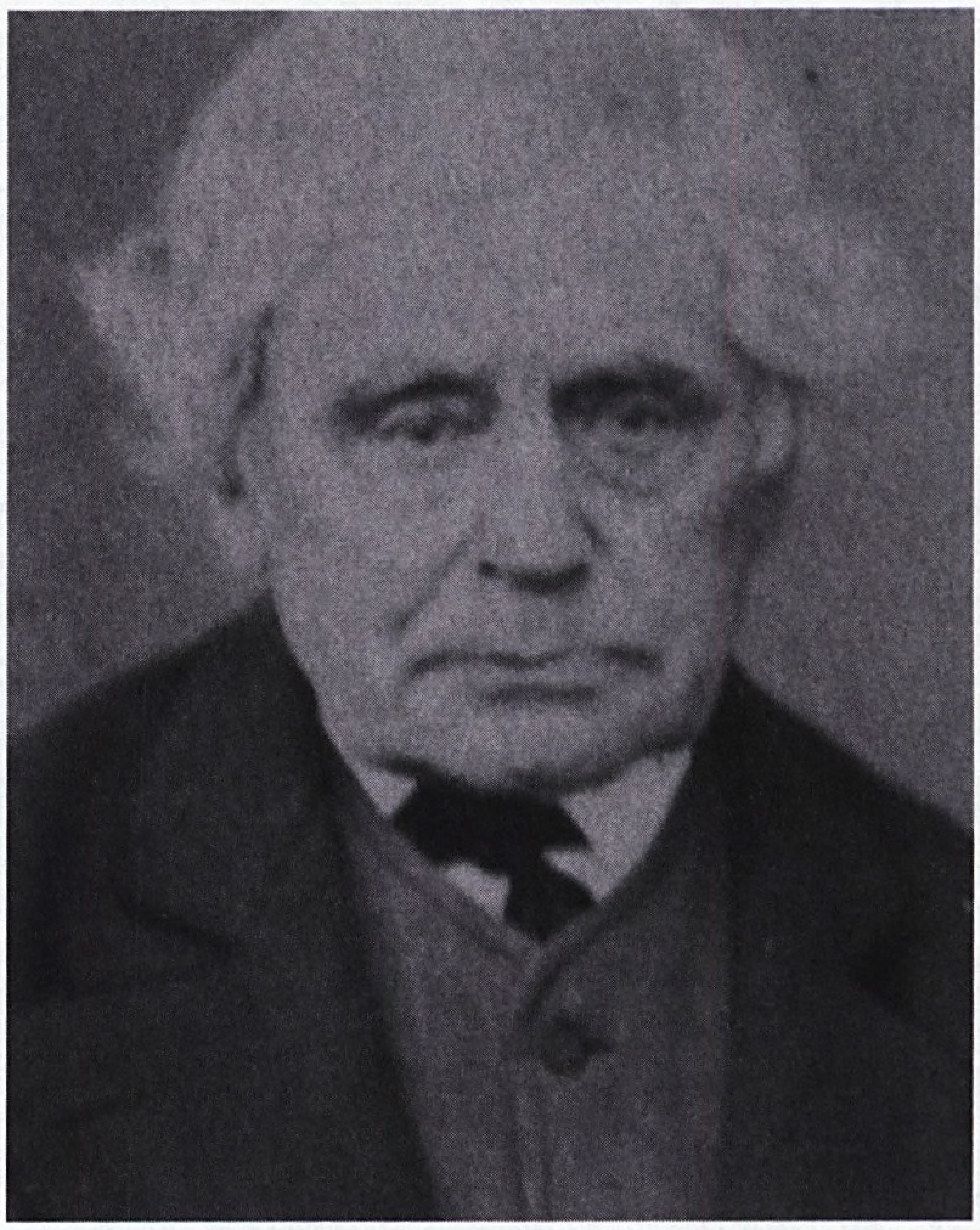

Afb. 8. Ferdinand Felix Joseph Machen, 1796-1873 (van: www.stamboomonderzoek.com/marius)

Woonachtig te Rijswijk (Noord-Brabant), overleed hij op 6 december 1873 in Woudrichem.[32] Hij zou, evenals zijn broer August en zijn zuster Aglaé, in het Pruisische Brünen zijn geboren, hij - Ferdinand - precies 87 jaar geleden, op 6 december 1796.[33] Op aanraden van hoofdingenieur Van Diggelen ging ook hij begin 1816 landmeetkundig in de leer en wel te Elburg (helaas is niet bekend bij wie), waarna nog datzelfde najaar zijn benoeming tot landmeter 2e klasse bij het Kadaster volgde. Evenals zijn broers Constant en Karel, kwam hij in 1834 in aanmerking voor herbenoeming bij het Kadaster, net als Constant, in Gelderland.[34] Toen hij echter in april 1839 getuigde bij het huwelijk van zijn jongere broer

29 Volgens de gangbare geschiedschrijving (b.v.: *Geschiedenis van de Maasdorpen Overasselt, Nederasselt, Balgoij-Keent*, Overasselt 1978, p. 56) verongelukte Machen bij de jacht. Als die bezigheid tot zijn "commissie" behoorde, dan was zijn vroegere passie hem noodlottig geworden.

30 BS Heumen, akte 1851 nr. 1 (11 januari) en BS Balgoij, akte 1851 nr. 1 (13 januari)

31 Gelders Archief, MvS Nijmegen 91, aangifte nr. 1809 (21 maart 1851)

32 BS Woudrichem, akte 1873 nr. 57 (6 december)

33 Bakker

34 Als noot 19

Henri, stond hij in Woudrichem 'slechts' bekend als "particulier".

Als zodanig moet hij in Woudrichem en Rijswijk goed hebben geboerd. Die indruk geeft althans de inventaris van zijn nalatenschap, zoals zijn zuster Aglaé - sedert 1862 weduwe[35] - die opmaakte.[36] In zijn holografisch testament van 1 april 1870, notarieel verleden op 14 augustus 1871, had Ferdinand haar als universeel erfgenaam aangewezen. Ferdinands nog levende broers Karel en Henri moesten zich tevreden stellen met een legaat, evenals de kinderen van de al in 1854 overleden August. Ferdinand bedacht de rooms-katholieke kerk te Woudrichem met f. 1.000,-. "Eenige mathematische werktuigen" die Aglaé op de inventaris zette, zouden f. 75,- moeten opbrengen; blijkbaar had de gewezen landmeter zijn gereedschap niet helemaal van de hand gedaan. Lang had Ferdinand, samen met zijn broer Henri en diens gezin, nog in het ouderlijk huis aan de Kerkstraat gewoond, maar na Henri's vertrek naar Gorinchem in 1843 trok hij in bij zijn zus Aglaé en zwager Roelof Heijligers. Bij hen, aan de Hoogstraat achter de r.k. kerk aan de Vissersdijk, had hij tot zijn vertrek naar Rijswijk in 1858 als "gepensioneerd landmeter" zijn domicilie gehad. Vermoedelijk heeft de sedert 1862 alleen wonende Aglaé haar broer in de laatste fase van zijn leven weer in huis genomen.

Zelf overleed vrouwe Aglaé Josephine Marie Marguérite Machen op 8 april 1887. Het echtpaar Heijligers-Machen heeft in Woudrichem zijn sporen nagelaten. De dubbele bruiloft van de Machen-kinderen Aglaé en Charlemagne/Karel op 17 april 1823 zal niet ongemerkt voorbij zijn gegaan; niet alleen vanwege de maatschappelijke stand van de Machens, maar - wat Aglaé aangaat - vooral vanwege haar partnerkeuze. Zij was van huis uit overtuigd rooms-katholiek en Roelof Johannes Heijligers evenzeer protestant. Het verhaal gaat dat zijn overstap naar het rooms-katholicisme niet los gezien mocht worden van Aglaé's gevorderde zwangerschap in april 1823.[37] Die overstap - aanvankelijk al dan niet overtuigd - had de stichting van de rooms-katholieke parochie en kerk in Woudrichem ten gevolge.[38] Kerkten de Machens bij gebrek aan een eigen godshuis in Dussen - vader Machen was daar in 1828 nog begraven - in de jaren 1836-'38 kwam daar verandering in. Toen verrees, in belangrijke mate dankzij de familie Heijligers-Machen, aan de Vissersdijk in Woudrichem een rooms-katholieke Waterstaatskerk.

Met zijn postume schenking van f. 1.000,- zal Ferdinand F. J. Machen zich in 1870 vast van een plekje op het besloten begraafplaatsje bij de kerk hebben verzekerd; bij zijn moeder, de weduwe Machen-Macaine, die - het is al vermeld - daar in 1841 als eerste zou zijn begraven. Zijn zwager Roelof Heijligers zal daar in 1862 ook al ter aarde zijn besteld en diens weduwe Aglaé Machen moet in 1887 zijn gevolgd. De oud-landmeter had zijn zwager in 1835-'36 onvoorwaardelijk gesteund in diens streven voor de oprichting van de parochie Woudrichem, de aanstelling van een eigen pastoor en de bouw van de kerk. Ter verwelkoming van bouwpastoor B.J. van Miert liet mevrouw Machen-Macaine deze op haar kosten poseren voor de inmiddels Arnhemse portretschilder Gijsbert Buitendijk Kuijk[39], de oudste zoon van landmeter Willem Kuijk. Laatstgenoemde had, zoals vermeld, eertijds zeker twee van haar zoons ingeleid in de landmeetkunde en - we zullen het dadelijk zien - zijn dochter Agathe was luttele jaren geleden getrouwd met haar zoon August, zijn medewerker in Arnhem. De steen op het besloten kerkhofje aan de Vissersdijk, te harer gedachtenis geplaatst, memoreert tevens de inzet van de families Machen en Heijligers meer in het algemeen, waarbij in de eerste plaats te denken valt aan Ferdinand en Aglaé Machen respectievelijk Roelof Heijligers.

35 BS Woudrichem, akte 1862 nr. 17 (2 juni)

36 BHIC, MvS Heusden 65, aangifte nr. 258 (4 juni 1874)

37 In augustus bracht zij een tweeling ter wereld.

38 Zie hiervoor: Van der Aalst e.a.

39 Van der Aalst e.a.; het portret is nog in de kerk aanwezig.

Augustinus Ulysses Ireneus Sulpicius Machen (1803-1854), in landmeten en wijnen

Toen Augustinus Ulysses Ireneus Sulpicius Machen, zoals hij voluit heette, op 2 mei 1830 in Woudrichem in het huwelijk trad met de 22-jarige in Werkendam geboren Agathe/Aagje Kuijk, werd in de huwelijksakte[40] opgenomen dat hij op 27 december 1803 te Wesel was geboren, maar elders[41] staat genoteerd dat hij een jaar later, op 28 december 1804, in het nabije Brünen ter wereld kwam. Omdat zijn oudere broer Karel in zijn 'memoires' uit 1871 vermeldde dat zijn moeder bij de gezinshereniging omstreeks 1803 met drie kinderen (waaronder hijzelf) uit Frankrijk naar Wesel vertrok en haar man er eerder al twee (Constant en Ferdinand) had meegenomen, is het zelfs te betwijfelen of August wel te Wesel of in Brünen werd geboren en niet in Frankrijk, evenals dat trouwens ook met de in 1798 geboren Aglaé het geval zou kunnen zijn geweest. Temeer daar Karel in 1871 ook aantekende dat August, evenmin als Ferdinand, Frankrijk nooit had *terug*gezien.

Bij zijn huwelijk was August al landmeter 1e klasse te Arnhem en zijn bruid was een dochter van zijn baas, de ingenieur-verificateur van het Kadaster in Gelderland, Willem Kuijk Janszoon. Bij hem waren zijn oudere broers Constant en Karel in 1816 in de leer geweest en het is niet onwaarschijnlijk dat ook August zo ook nog te Werkendam in het vak is ingewerkt, een gelegenheid waarbij hij Agathe al kan hebben ontmoet. Constant getuigde in Woudrichem bij het huwelijk en vier dagen daarna kon August in Schipluiden al aangifte doen van zijn die nacht geboren zoon, Constant Charlemagne Augustin; zijn aldaar woonachtige broer Karel, was dáár getuige.[42] In februari 1832 kreeg het jonge paar een tweede zoon[43] en, wonende in de Bakkerstraat,

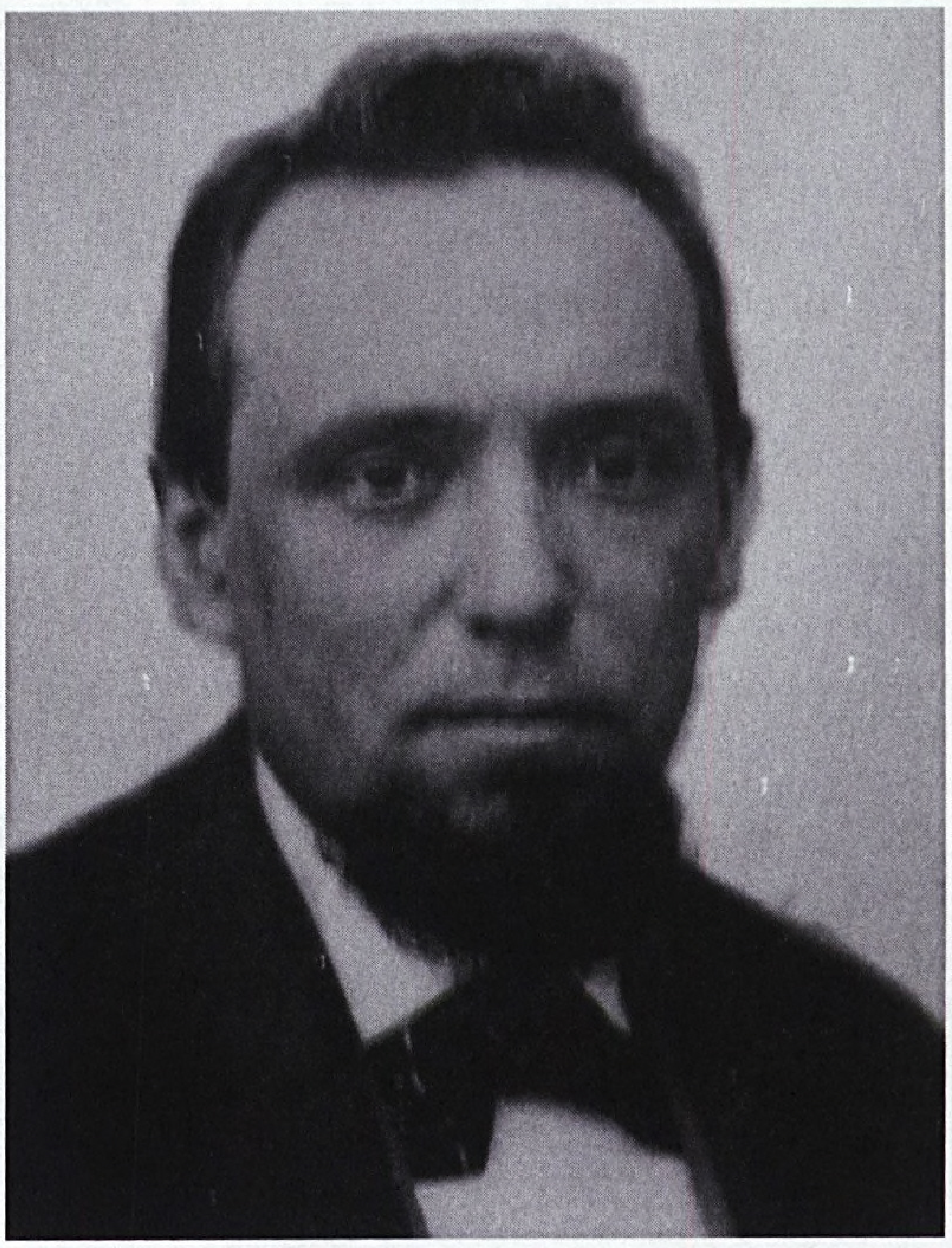

Afb. 9. Augustinus (August) Ulysses Ireneus Sulpicius Machen, 1803-1854 (van: www.stamboomonderzoek.com/marius)

kregen zij te Arnhem in de jaren 1834-'42 nog drie zoons[44]; in de jaren daarna moest de landmeter te Arnhem ook vier levenloos geboren kinderen aangeven, waaronder in 1846 een tweeling.[45] Evenals zijn broers Constant, Karel en Ferdinand was August in 1834 aangesteld voor de bijhouding van het Kadaster en in zijn oude rang van landmeter 1e klasse werd hij te Arnhem boekhouder op de Provinciale Bewaring Gelderland.[46]

In 1847 verkocht August zijn Arnhemse huizen in de Bakkerstraat en de Weverstraat[47] en verstrekte hij volmachten aan zijn broer Karel in Schipluiden en zijn Arnhemse zwagers

40 BS Woudrichem, akte 1830 nr. 3 (2 mei)
41 Bakker
42 BS Schipluiden, akte 1830 nr. 10 (6 mei)
43 Bakker
44 BS Arnhem, akten 1834 nr. 204 (19 juni), 1840 nr. 438 (29 oktober) en 1842 nr. 465 (31 oktober)
45 BS Arnhem, akte 1846 nr. 492 (28 november)
46 Als noot 19
47 Gelders Archief, Notarieel Archief Arnhem, repertorium J. Kolfschoten

Gerrit Pitlo en Johan P.D. Gell - getrouwd met zusters van Agathe - om zijn zaken te behartigen. Kort daarna moet de familie Machen-Kuijk zijn geëmigreerd naar Noord-Amerika, waar August in 1851 te Toledo, Ohio bekend stond als grondeigenaar. Misschien was hij daar ook landmeter, een status waarop hij in 1847 in Arnhem - ook voor particulier werk - nog prat ging en die blijkbaar niet onverenigbaar was met de handel in wijnen die hij daar dreef.[48] Lang woonde August U.I.S. Machen niet in Toledo; hij overleed er al op 10 augustus 1854.[49]

Henri Philippe Louis Machen (1807-1887), wijnhandelaar en géén landmeter

Op 11 april 1839 beleefde mevrouw Marie Marguérite Macaine (sedert 1828 Jean Baptiste Machens weduwe) nogmaals het huwelijk van een van haar kinderen. Toen trouwde haar in 1807 geboren jongste zoon Henri Philippe Louis Machen, wijnhandelaar, met de 23-jarige Gorkumse Wilhelmina Adriana van der Sande.[50] Getuige was de 43-jarige "particulier" F.F.J. Machen, Ferdinand dus, die, hoewel in 1834 bij het Kadaster herbenoemd[51], landmeten blijkbaar niet als zijn hoofdbezigheid zag. In de jaren 1840-'42 kreeg het jonge paar, wonende in Henri's ouderlijke huis aan de Kerkstraat te Woudrichem, een dochter en een zoon. In mei 1843 verhuisde het gezin naar Gorinchem. In de jaren 1844-'47, toen daar nog twee dochters en een zoon werden geboren, was Henri commies bij de Posterijen, maar daarnaast deed hij er naar eigen zeggen in augustus 1847 ook in wijnen.[52] Toen zijn broer Constant in 1851 plotseling overleed woonde hij als (wijn?)"handelaar" in Cleveland, Ohio (Noord-Amerika).[53] Zijn wijnhandel in Gorinchem had hij er blijkbaar aan gegeven om met zijn oudere broer August naar Amerika te vertrekken. In de jaren 1848-1857 kregen hij en Wilhelmina Adriana in Cleveland, Ohio nog zes dochters, waaronder in 1852 Henriette Agatha Wilhelmina Marie Philomène, die in 1888 zou trouwen met haar achterneef(je) de amateur-genealoog en -historicus William Charlemagne Henri Machen (geb. 1860), de al genoemde kleinzoon van wijlen landmeter Charlemagne/Karel Eduard Christoph Machen uit Schipluiden. Henri Philippe Louis overleed op 7 september 1887 in Toledo, Ohio.[54]

Van Henri P.L. Machen zijn geen landmeetkundige activiteiten bekend. Geboren in 1807, was de kadastrering praktisch rond toen hij voor deelname daaraan in aanmerking had kunnen komen.

Géén 'landmeter H.J. Machen'!

Onder de aangifte die Jean Baptiste Machens kinderen in september 1828 bij het kantoor Heusden deden van de nalatenschap van hun op 4 april 1828 te Woudrichem overleden vader[55] vinden we, naast die van H(enri) P.L. Machen en A(glaé) Machen en haar man R.J. Heijligers, de handtekeningen van de landmeters A.U., C.E.C., F.F.J. en L.C. Machen, zoals we die kennen van hun kadastrale minuutplans: August Ulysses (1803/'04-1854), Karel Eduard (1794-1881), Ferdinand Felix Joseph (1796-1873) en Lodewijk Constant (1791-1851). De handtekening van 'H.J.' Machen ontbreekt. Was hij in 1828 dan al overleden of anderszins van de erfenis uitgesloten? Neen, 'H.J.' heeft nooit bestaan! Zijn vermelding door Teeling en Arnold en elders berust op een misinterpretatie van de moeilijk leesbare handtekening van Ferdinand F.J. Machen, waarbij 'F.F.' moet zijn gelezen als 'H'. Dit blijkt overtuigend uit een vergelijking van de handtekening van F.F.J. Machen onder de successie-aangifte van 1828 met die onder aan 'H.J.' toegeschreven kadastrale minuut-

48 Zie noot 31
49 Bakker
50 BS Woudrichem, akte 1839 nr. 2 (11 april)
51 Als noot 19
52 Als noot 31, machtiging 5 augustus 1847
53 Als noot 31
54 Bakker
55 Als noot 12

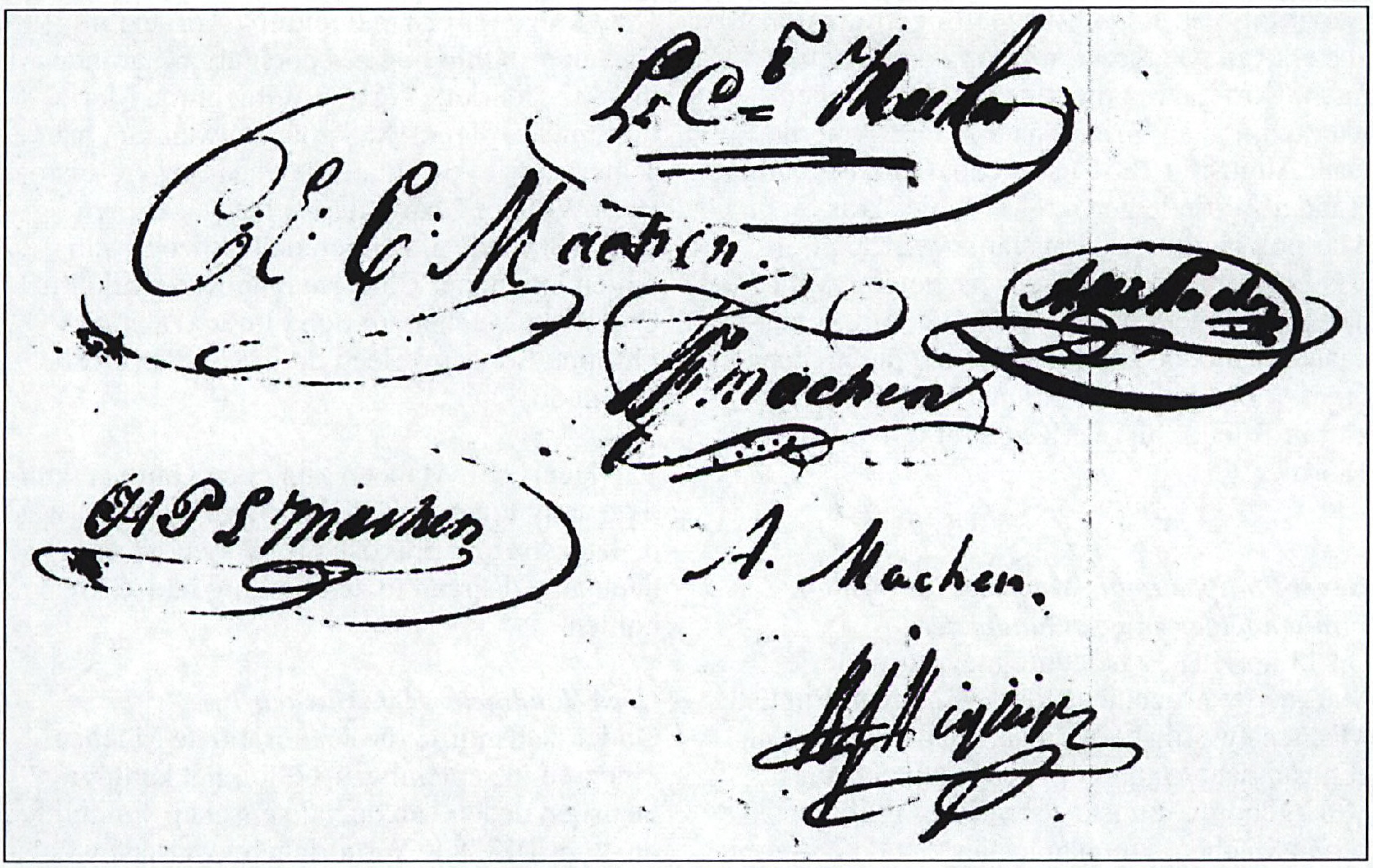

Afb. 10. Met Ferdinand F.J. Machen in het midden, ondertekenden de Machen-kinderen na het overlijden van hun moeder in 1841 de aangifte voor de successie. (BHIC)

plans. Kortom: er waren dus 'slechts' *vier* landmeters Machen in plaats van de bijvoorbeeld door Teeling[56], zij het met terughoudendheid, opgevoerde *vijf*.

Van Henri P.L. Machen - vanwege zijn eerste initiaal 'H' zij het voor alle zekerheid herhaald - zijn geen landmeetkundige activiteiten bekend.

Samenvattend…

…bleek onder meer dat:

* er niet vijf, maar 'slechts' vier Machens als landmeter hebben gewerkt aan de kadastrering van Nederland;
* deze vier Machens broers waren in een uit Frankrijk via Duitsland naar Nederland uitgeweken bemiddeld gezin;
* hun vader in Frankrijk de achternaam Besse voerde;
* vader Besse, alias Machen geen landmeetkundige achtergrond had;
* waterstaatsingenieur Pieter van Diggelen (geb. 1784) hem het idee aan de hand deed om zijn zoons via landmeetkundig onderwijs voor te bereiden op een functie bij het Kadaster of de Waterstaat;
* zeker Karel Eduard en Lodewijk Constant Machen hun landmeetkundige basiskennis en -vaardigheden opdeden bij de in Werkendam wonende landmeter Willem Kuijk Janszoon (geb. 1782);
* deze beide Machens in 1831 voor enkele jaren werk vonden bij het opzetten en bedienen van de door hoofdingenieur Antoine Lipkens (geb. 1782) ter gelegenheid van de Tiendaagse Veldtocht in allerijl ingerichte optische telegraafverbinding.

Dankbetuiging

Gaarne bedank ik de familie F.H. van Dortmont (Parochiecentrum te Woudrichem) en de heren Tom van der Aalst (Streekarchivaris Land van Heusden en Altena) en ing. Marius Schelte Bakker voor hun hulp en medewerking.

56 Als noot 1

85 jaar landmeetkunde (3)[1]

Henk Holsbrink

Jaargang 1887 K&L
De laatste decennia van de 19e eeuw werden gekenmerkt door nieuwe ontwikkelingen en nieuwe uitvindingen. Ook in het *Tijdschrift voor K&L* werd aandacht besteed aan nieuwe instrumenten en werkmethoden. Dat was heel actueel, omdat in 1886/1887 een begin werd gemaakt met de metingen voor het net van de Rijksdriehoeksmeting en de eerste Nauwkeurigheidswaterpassing. In de jaargang 1887 van dit tijdschrift staat een verslag van de Rijkscommissie voor Graadmeting en Waterpassing. Tevens is er een pleidooi van I. Boer Hzn, om parallel aan de metingen voor het primaire net, alvast te beginnen met een secundaire driehoeksmeting. Dit was met het oog op het grote aantal te verwachten hermetingen van kadastrale kaarten. Voor wat nieuwe technische ontwikkelingen betreft was er inzake het instrumentarium een bespreking door F.G. Stucki van 'De Coördinatograaf'. P.W.H. Paulussen beschreef voorts in twee bijdragen van deze jaargang een aantal planimeters. Voor wat het Kadaster betreft verscheen verder in het eerste nummer van de jaargang 1887 een bijdrage over 'De verjaring in verband met de bewijslast van een kaart'. Verder leverde Van Beurden een artikel over 'Tusschenkomst van deskundigen in grenstwisten'. Ten slotte was er een aantal kleinere bijdragen over 'Eene Indische Verpondingsordonnantie', het Doomsdaybook, het Kadaster in Savoy, sloten en grenslijnen, het werken van het groot in het klein en de primaire driehoeksmeting van de Pruisische Landmeting.

Coördinatograaf
In de inleiding van het artikel van F.G. Stucki over de coördinatograaf werd eerst in het kort een historisch overzicht van het nieuwe instrument beschreven. Eén der eerste 'toestellen' zou zijn uitgedacht door de heer Gombault uit Leeuwarden; dit instrument werd al in het *Tijdschrift voor K&L* van 1886 beschreven.

Echter: nog eerder werd door de bekende I. Boer Hz. een dergelijk instrument ontworpen, waardoor het ook mogelijk was coördinaten af te lezen. Dit ontwerp, zo schrijft Stucki, werd wat de hoofdgedachte betreft gevolgd door de heer G. Coradi te Zürich, aan wiens naam bekende instrumentaria zijn verbonden (afb.1).
In het artikel van Stucki werd het instrument uitvoerig beschreven en werd ook omschreven wat de opstellingseisen zouden moeten zijn. Tevens werden de voorwaarden vermeld waaraan moest worden voldaan om nauwkeurige uitkomsten te verkrijgen. Ten slotte werden de resultaten vermeld van een onderzoek naar de nauwkeurigheid van het instrument. De met het Rijk overeengekomen

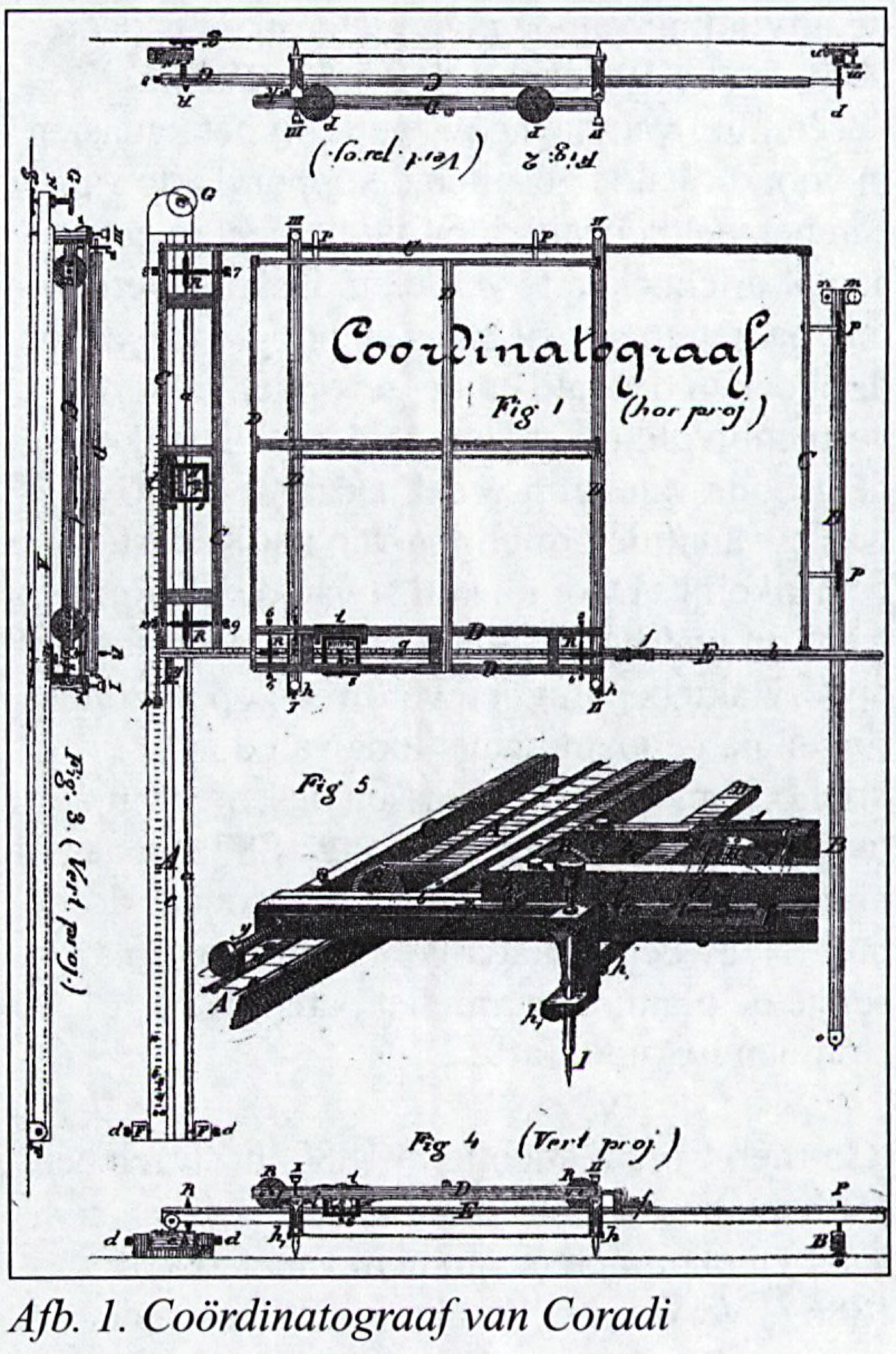

Afb. 1. Coördinatograaf van Coradi

1 De eerdere afleveringen 1 en 2 verschenen resp. in de nummers 2006-2, p. 53 en 2007-4, p. 151

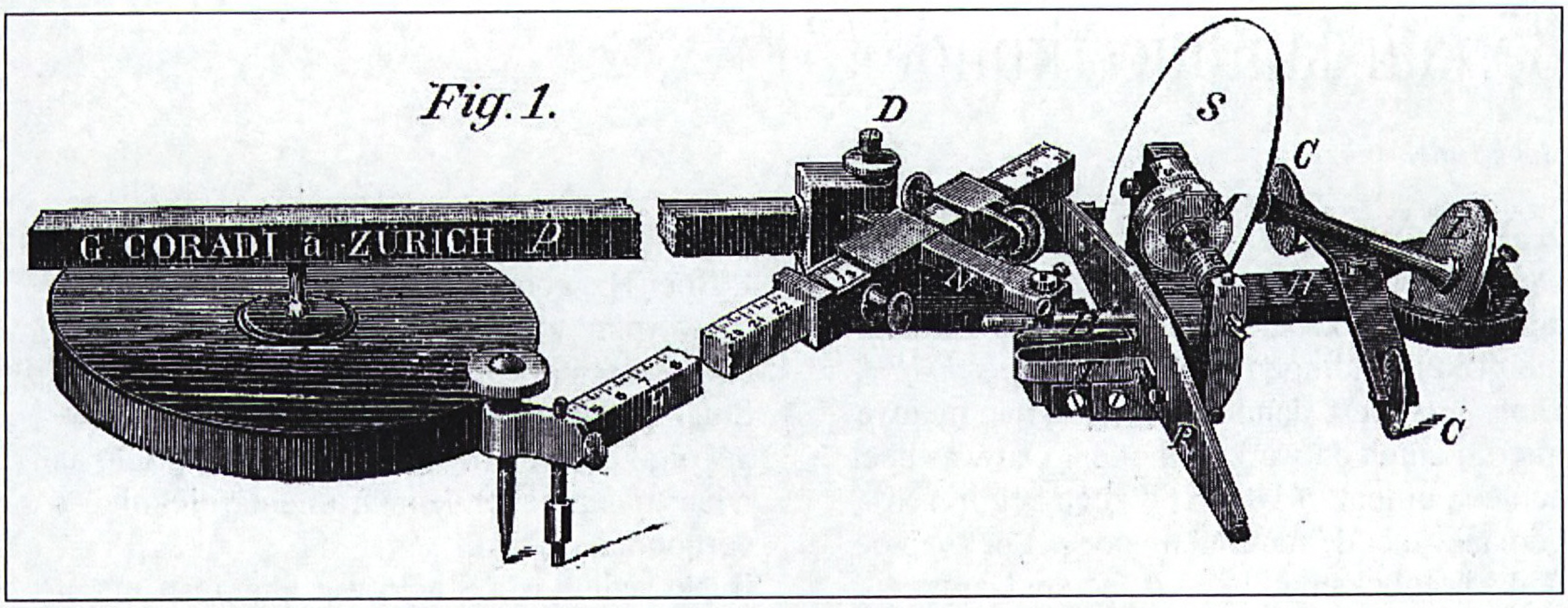

Afb. 2. Nauwkeurigheids-Poolplanimeter van F. Hohmann

kostprijs ad 500 (Zwitserse) *"Fres"* van het instrument bleek, zo stelt Stucki, bij lange na niet voldoende te zijn om de door Coradi gemaakte kosten te dekken.

Planimeter

Een nieuwe technische ontwikkeling was ook de uitvinding van de planimeter in de tweede helft van de 19e eeuw. Nog in het laatste decennium van die eeuw werd bij het kadaster in voorkomende gevallen de oppervlakte van een perceel bepaald door dat perceel in een aantal driehoeken te verdelen. Daarna werden met passer en schaal basis en hoogte van deze driehoeken bepaald en de gevonden factoren vermenigvuldigd en opgeteld met als uitkomst de grootte van het perceel. Deze werkwijze was al vanaf de oprichting van het Kadaster gebruikelijk. Door de komst van de planimeter werd dit instrument benut bij de grafische oppervlaktebepaling en verdween op uitzonderingen na genoemde methode van de driehoeken. P.W.H. Paulussen beschreef in zijn twee bijdragen van de jaargang 1887 een aantal planimeters. Paulussen vermeldde onder de titel 'Nauwkeurigheids-Poolplanimeter' als eerste de planimeter van het patent van Hohmann-Coradi (afb. 2).

(Gottlieb Coradi stichtte in 1880 in Zürich een mathematische instrumentmakerij; musea bezitten planimeters van hem vanaf zeker 1886.[2]) Vervolgens beschreef Paulussen de werking, het bewijs en het gebruik van deze door F. Hohmann, Bauambtmann te Bamberg, uitgevonden verbeterde nauwkeurigheids-poolplanimeter. In het onderschrift op de eerste bladzijde vermeldde hij echter: *"Dit instrument wordt niet meer vervaardigd en is vervangen door de in de volgende aflevering te beschrijven meer doelmatige constructies."* Sommige lezers herkennen mogelijk nu nog uit hun opleiding een hierbij afgedrukte vergelijk-

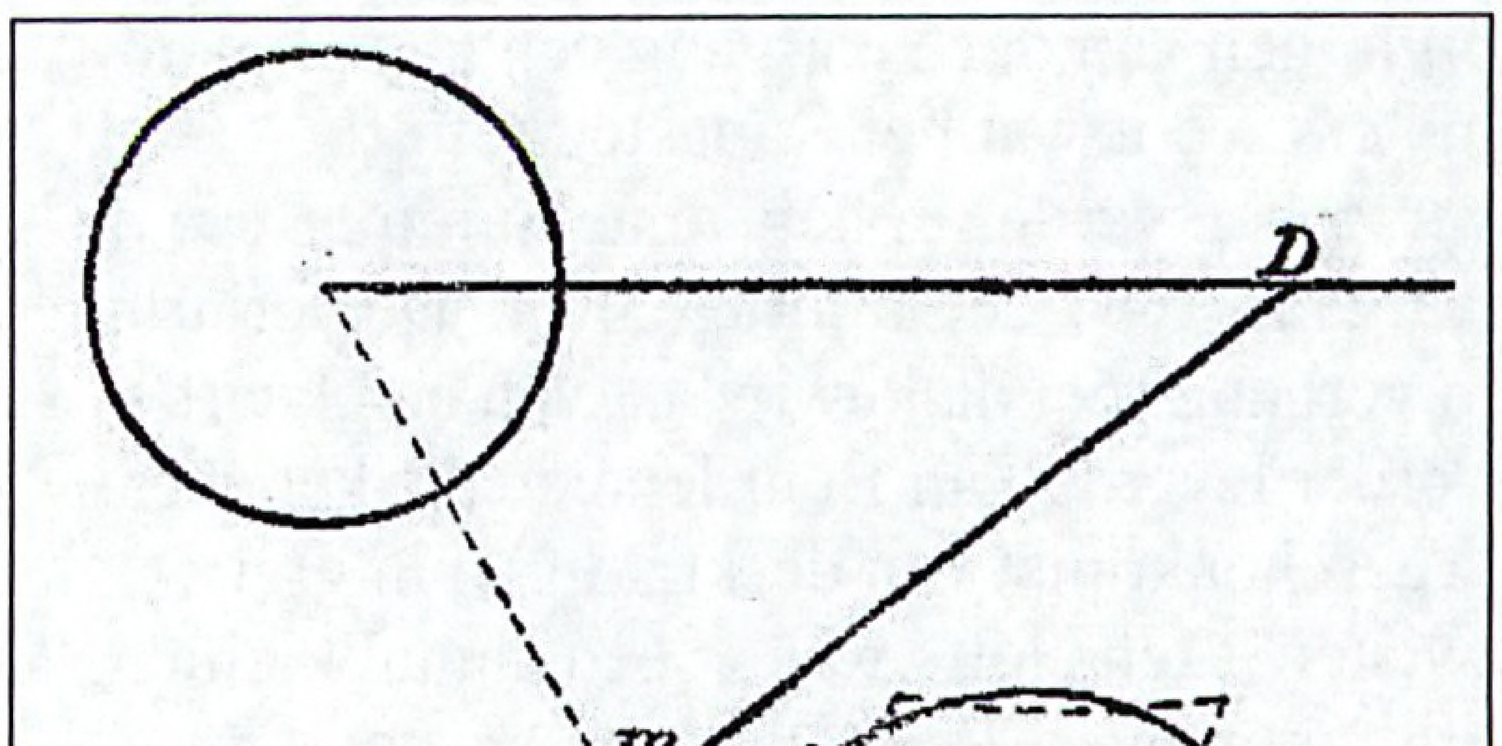

Afb. 3. Figuur van de bewijsvoering van de Nauwkeurigheids-Poolplanimeter van F. Hohmann

2 Zie www.sciencemuseum.org.uk

bare afbeelding, die behoorde bij de bewijsvoering van het ontwerp van planimeters (afb. 3). In de tweede aflevering schreef Paulussen hierover verder en hij beschreef op dezelfde wijze:

- de vrij zwevende nauwkeurigheids-planimeter
- de liniair-rolplanimeter.

Hij besloot zijn bijdragen met een verslag van de uitkomsten van een door Lorber uitgevoerd onderzoek naar de nauwkeurigheid van de verschillende planimeters. Tenslotte vermeldde hij de prijzen van de instrumenten, die varieerden van frs 120 tot frs 180.

Driehoeksmeting

Vernieuwingen waren ook de in 1886 in gang gezette activiteiten van de Rijkscommisssie voor Graadmeting en Waterpassing. In haar verslag over 1886 berichtte zij over de voortgang van:

- de voorbereiding van de driehoeksmeting (van het primaire RD-net)
- de berekening van de lengtebepaling Leiden-Parijs
- de berekening van voltooide waterpassingen.

De commissie gaf een verslag van de eerste noodzakelijke verkenningen. Het bleek dat in Friesland moeilijkheden werden ondervonden door de weersgesteldheid, het voorkomen van veel begroeiing, alsmede weinig en afgebroken torens in oostelijk Friesland. Overwogen werd nabij het drieprovinciënpunt *"eene houten toren te bouwen"*. In deze jaargang van 1887 waren twee bijdragen van Vermessungs-Dirigent Erfurth gewijd aan *"de technische uitvoering der veldwerkzaamheden voor de primaire driehoeksmeting door de trigonometrische afdeling der Pruisische landmeting."* In beide artikelen werd uitgebreid aandacht besteed aan de voorverkenning en het bouwen van signalen ten behoeve van de uitvoering van een driehoeksmeting. In het tweede artikel werden een drietal voorbeelden vermeld van mogelijkheden om signalen te bouwen, waarvan hier ook een exemplaar wordt getoond (afb. 4).

Zo waren er voorbeelden en was er kennis genoeg om, net als in Pruissen in 1887, een houten toren in het grensgebied van Drenthe, Friesland en Groningen te bouwen. De commissie bracht verder ook verslag uit van de vertraging in het bepalen van het lengteverschil tussen Leiden en Parijs, omdat ene heer Bassot van het Dépôt de la Guerre wegens zijn verblijf tijdens de graadmeting in Algerije was. Voor wat de Nauwkeurigheidswaterpassing betreft kon door de Commissie vastgesteld worden dat de waarnemingen van het gehele net in 1885 waren voltooid, zodat het jaar 1886 kon worden besteed aan de berekeningen. Het resultaat van het een en ander was dat in 1886 de uitkomsten van de waterpassingen van Zeeuws-Vlaanderen konden worden gepubliceerd. Het bleek dat van peilschalen en verkenmerken van dit gebied de uitkomsten in dat jaar nu waren opgenomen in de publicatie van de Nauwkeurigheidswaterpassing van 1885.

Het zou redacteur I. Boer Hzn niet zijn geweest als hij de gelegenheid niet had aangrepen om in jaargang 1887 een verhandeling te schrijven met als titel: *"De verjaring in verband met de bewijsvoering eener kaart"*. Deze redacteur was, zo is bekend, een vurig propagandist voor een Kadaster en een kadastrale kaart met bewijskracht en schreef dan ook twee sub-hoofdstukjes met als

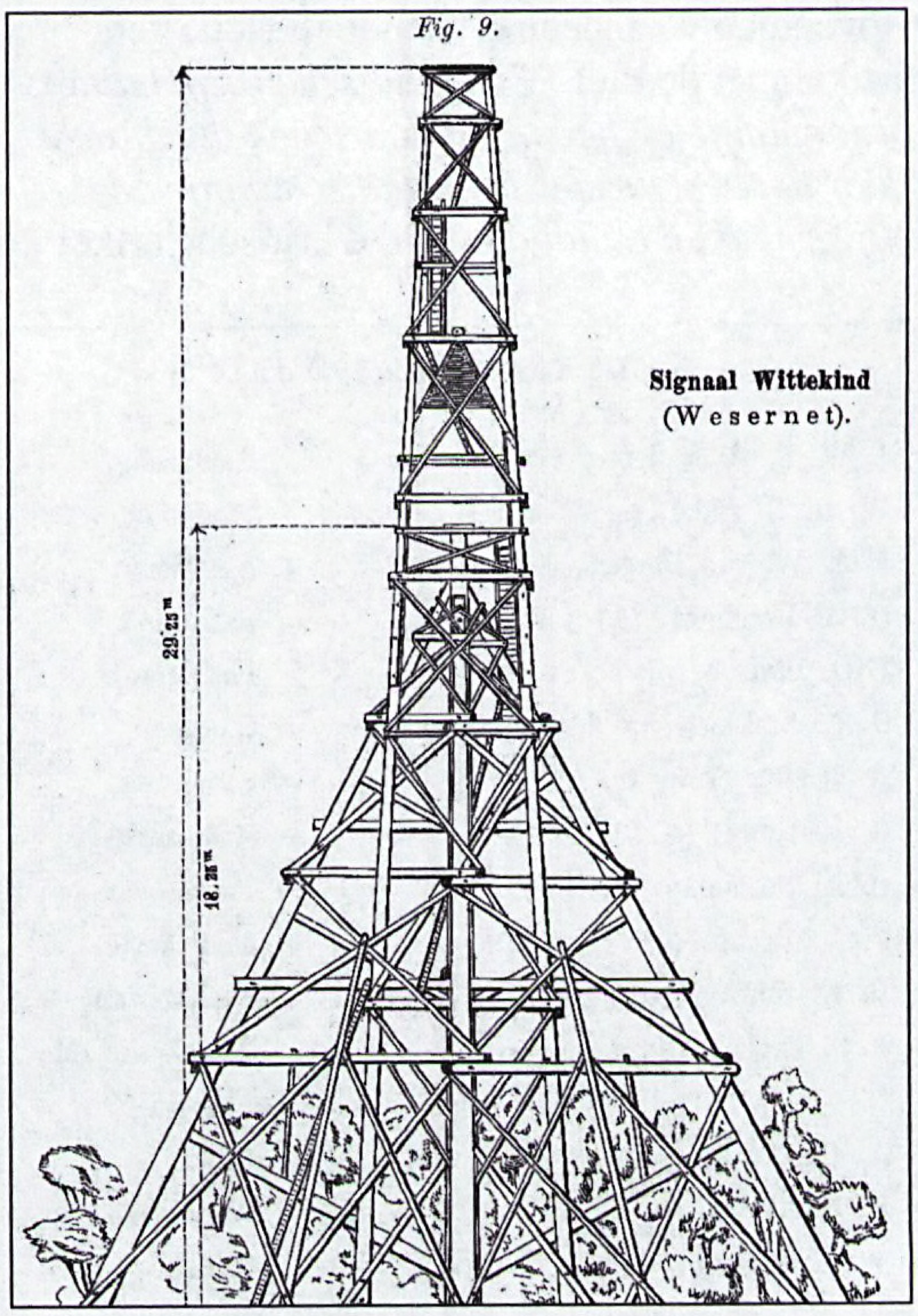

Afb. 4. Signaal Wttekind (Wesernet)

titels 'Kaarten met rechtskracht' en 'Kaarten met bewijskracht'. Van Beurden publiceerde voorts een artikel over de 'tussenkomst van deskundigen bij grenstwisten' en noemde net als I. Boer Hzn een 'meer rechtsgeldig kadaster'. Hij bepleitte verder meer aandacht voor de verzekering van grenstekens en meer bevoegdheden voor de ambtenaren van het Kadaster bij de oplossing van grensconflicten. Van Beurden besteedde ook aandacht aan de historie van het Kadaster en vermeldde in dit verband het feit dat het 800 jaar geleden was dat Willem de Veroveraar het Doomsdaybook als een soort eerste Engels kadaster liet opstellen. Over de historie van het kadaster van Savoy, alsmede de vernieuwing ervan, handelde ook een overgenomen en vertaald artikel uit het dagblad *Le Tarin* van het Franse arrondissement Moûtiers.

Ned. Indië

Zoals in vele jaargangen van het *Tijdschrift voor K&L* werd aandacht besteed aan bijdragen over het Kadaster in Ned. Indië. Dat bleek al uit de opgave van het ledental in Indië, dat in het verslagjaar maar liefst 30 bedroeg (afb. 5). Bovendien verscheen er van de redactie een artikel met de titel *"Eene Indische Verpondingsordonnantie en bezwaren daartegen ingebracht door het bestuur der N.I. Maatschappij van Nijverheid en Landbouw"*. Dit kritische artkel

b. Leden in Ned. Indië *)

J. W. H. Adèr (*l.*)	Samarang.
W. H. R. Bake, (*a. l.*)	Modjokerto.
J. A. W. van Bergen, (*i.*)	Bandoeng.
D. A. Berkhout, (*b.*)	Batavia.
J. C. Bertsch, (*l.*)	Pasoeroean.
G. E. L. Bloch, (*a. l.*)	Cheribon.
A. R. Busselaar, (*a. l.*)	Samarang.
H. E. Cuny, (*a. l.*)	Modjokerto.
C. A. Deeleman, (*a. l.*)	Pasoeroean.
F. M. Droop, (*l.*)	Modjokerto.
H. E. van Dijk, (*a. l.*)	Soekaboemi.
J. H. Evelein, (*a. l.*)	Pamekasan (Madoera.)
A. Ch. V. Kriesveld, (*a. l.*)	Kediri.
F. H. Kroon, (*a. l.*)	Pasoeroean.
W. C. Mul, (*a. l.*)	Kediri.

Afb. 5. Lijst van Indische leden

BIBLIOTHEEK DER VEREENIGING.

I. Periodieke geschriften.

La réforme cadastrale, revue mensuelle des questions économiques et topographiques relatives à l'institution d'un grand livre de la propriété foncière (organe officiel de la société de topographie parcellaire de France) publiée sous la direction de J. L. Sanguet.

Journal des géomètres, bulletin mensuel du réglement et de la conservation de la propriété foncière, et

Bulletin administratief et judiciaire à l'usage des géomètres, directeur-gérant M. Derivry.

De Ingenieur, Orgaan der vereeniging van burgerlijke Ingenieurs.

Zeitschrift für Instrumentenkunde, Organ für Mittheilungen aus den gesammten Gebiete der wissenschaftlichen Technik (Fünfter Jahrgang.)

Weekblad van het recht (laatste kwartaal van de 46e jaargang 1884 en de volgende.)

Weekblad voor de administratie der directe belastingen, invoerrechten en accijnzen.

Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië (zie tijdschrift II blz. 136.)

Bijdragen en Jaarcijfers van het Statistisch Instituut (zie tijdschrift II blz. 136.)

Afb. 6. Tijdschriften van de bibliotheek der vereniging anno 1887

over een bij ordonnantie van 19 april 1887 bevolen herziening van de verponding verwoordde als belangrijkste bezwaar de *"verderfelijke afscheiding der verponding van de kadastrale administratie"*. Tot aan het tijdstip van genoemde herziening gebruikte de verpondingsadministratie de kadastrale gegevens. Maar door de bevolen herziening mocht het Kadaster met de grondbelasting i.c. de verponding voortaan geen bemoeienis meer hebben.
Uitvoerig ging de redactie in op de bezwaren van genoemd bestuur en omschreef dat er nu een 'verpondingskadaster' ontstond zonder kaarten en dat zonder kaarten die registers weinig betekenis hadden en alzo *"zonder kaarten het terrein niet te vinden is"*.
Een ander belangrijk bezwaar van genoemd bestuur was dat de verpondingsregisters pas na vijf jaar werden geactualiseerd. Samengevat was het een pleidooi om bij het opzetten van een verpondingsadministratie het Kadaster en zijn kaarten, alsmede de deskundigheid van de

landmeters, volledig te benutten. In een kort artkel van C.W. Soutendijk werd getracht antwoord te geven op de vraag *"Mogen sloten loodrecht op de grenslijnen worden afgegraven?"* Dit was naar aanleiding van een vonnis van de Rechtbank van Utrecht. Ten slotte was er nog een tweetal berichten over de correspondenten van de vereniging, I. van Vooren in Zuid-Afrika en R. Suringa te Batavia, wat betekende dat het bestuur van K&L de internationale contacten in stand hield. Tot besluit van deze bijdrage gaat hierbij de eerste opgave van de bibliotheek van de Vereniging van K&L (afb. 6 en 7).

II. Boeken.

F. G. Gauss. Die trigonometrischen und polygonometrischen Rechnungen in der Feldmesskunst.

F. G. Gauss. Die trigonometrische Punktenbestimmung durch Einschneiden.

Dr. C. Koppe. Die Ausgleichungsrechnung nach der Methode der kleinsten Quadrate in der praktischen Geometrie.

R. Gerke. Die Triangulation und Polygonisirung von M.-Gladbach (zie tijdschrift II blz. 136.)

G. H. A. Kröhnke. Handbuch zum abstecken von Curven auf Eisenbahn- und Wegelinien.

De methode van kleuren en plaatdruk door het etsen van tinten op steen en de typo-authographie, in toepassing aan de Topographische Inrichting te 's Gravenhage, met plaatwerk.

Dr. F W. Dünkelberg. Encyclopädie und Methodologie der Culturtechnik.

A. Winkler Prins. Geïllustreerde encyclopaedie, woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid, 2e uitgave.

Mr. G. Diephuis. Het Nederlandsch burgerlijk recht, naar volgorde van het burgerlijk wetboek.

Armand Sassen Het Pruisische grondboekstelsel.

Mr. J. L. Wolterbeek. De hypothecaire wetgeving in Nederland.

Mr W. P. Scheuer. Het grondbezit in de Germaansche mark en de Javaansche dessa.

Mr. M. W. F. Treub. Ontwikkeling en verband van de Rijks-Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland.

C. J. Geertsema. Beschouwingen over de herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen.

Verder eenige proefschriften, vlugschriften, jaarboekjes, overdrukken enz.

N. B. De redacteur is bereid, deze boeken, voor zoover zij gemist kunnen worden, tijdelijk ter inzage aan leden af te staan.

Afb. 7. Boeken van de bibliotheek der vereniging anno 1887

Exhibition on the Evolution from Local Measures to the Meter

The International Institution for the History of Surveying and Measurement, Permanent Institution of FIG, organizes an exhibition on the **Evolution from Local Measures to the Meter**, in Braine-l' Alleud, next to Waterloo – south of Brussels, in the Museum Cardinal Mercier from **9 January to 7 February 2009**, open Monday to Friday and Saturday 12:30-17:00. The exhibition concentrates on the evolution of scales on maps, the introduction of the meter and the application of the Cadaster, original documents, historic books from 16th to early 19th century and an original computer of 2M that served for the conversion of hundred of local measures into meter. Free entrance. Guided tours possible. Further information **Jan de Graeve**, tel. + 32 2 268 10 25.

Van Stehouwer naar 'Bommelstein'

Adri den Boer

Kasteel (de) Nederhorst in Nederhorst den Berg werd in 1970 gekocht door Jan Jonker en is inmiddels eigendom van de naar zijn overleden echtgenote vernoemde Hermine Woltersstichting. In de 13e eeuw stond hier al een kasteel. Aanvankelijk heette dit Horst, maar omdat bij Rhenen een kasteel stond dat Hogerhorst heette, werd kasteel Horst voortaan Nederhorst genoemd. Het toont weer dat hoogteverschillen vergaande gevolgen kunnen hebben. Toonders Studio's benutte na 1970 jarenlang een deel van het kasteel. Vanwege de associatie met het slot van Toonders hoofdpersoon Heer Bommel wordt het kasteel in de volksmond ook wel Bommelstein genoemd. In de directe omgeving van het kasteel is door de ANWB zelfs een gemarkeerde wandeling uitgezet met de naam 'Bommelstein-route'. De Hermine Woltersstichting beheert diverse verzamelingen in eigendom en bruikleen. Zo bevindt zich in een bijgebouw ook een collectie geodetische instrumenten en curiosa, verkregen van Jan Stehouwer, werkzaam bij het Kadaster, donateur van de stichting De Hollandse Cirkel en lid van de werkgroep IGIE. Over zijn verzameling van toen 200 instrumenten en attributen is reeds eerder in dit blad gepubliceerd.[1] Bezoek aan kasteel Nederhorst is alleen op afspraak mogelijk. Zo'n afspraak vond bijvoorbeeld plaats bij het afscheid van projectleider Jan Schut van de werkgroep IGIE op 3 februari 2006.[2]

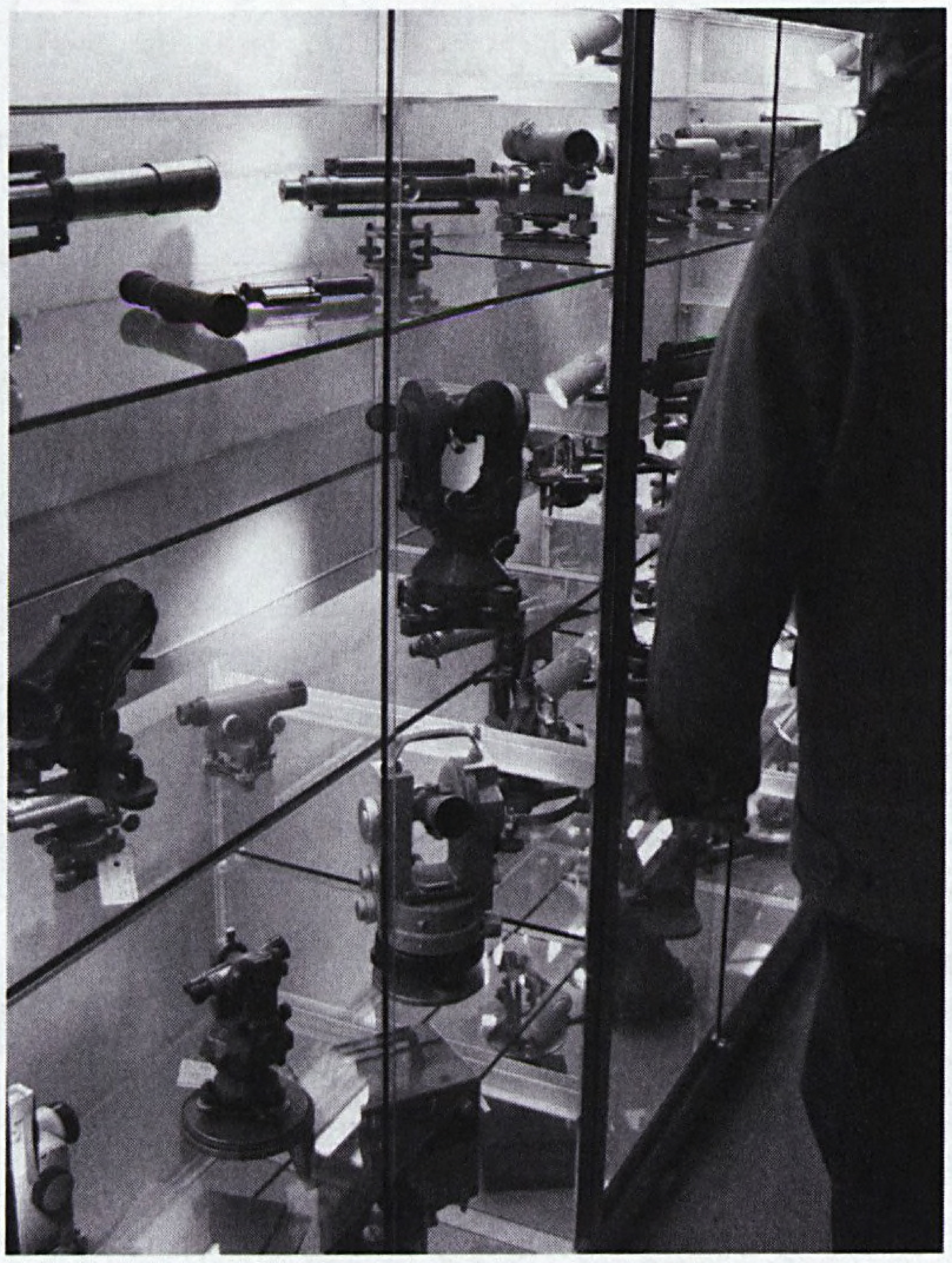

Afb. 1. DHC-bezoek aan het bijgebouw in 2006 (foto's Adri den Boer)

Peilmerkstenen

Te zien zijn naast vitrines met instrumenten onder meer ook peilmerkstenen en een meetpunt. Na ze ook te hebben opgemeten beschreef Stehouwer ze deels al in het (in 2007 beëindigde) personeelsblad van de vroegere Directie Gelderland van het Kadaster.[3] De foto

Afb. 2. ... en vitrine-inspectie daarbij door Herman Quee

1 Jan van Eck, Op de zolder van Jan Stehouwer, in: De Hollandse Cirkel 2002, p. 5-7

2 Jan Ebbinge, Afscheid van Jan Schut als IGIE-voorzitter, in: De Hollandse Cirkel 2006, p. 26

3 Jan Stehouwer, Dit zijn...meetpunten in steen of beton, in: *Metrum* (uitg. vm Directie Gelderland van het Kadaster), sept. 2005

Afb. 3. Peilmerkstenen

met de peilmerkstenen toont links een AP-steen met groef van 36 x 24 x 12 cm. "Jammer genoeg is in het exemplaar van deze foto geen hoogtemaat aangebracht," zo schreef Stehouwer met spijt bij zijn opname en hetzelfde geldt dus voor het linker exemplaar op deze foto. Boven de lijn staat wel '…el' en '….dm, wat weer een fraai 19de eeuws voorbeeld is van het gebruik van de naam el voor de meter. In de andere steen is de hoogte-tekst '10.080 Meter boven NAP' gebeiteld. Deze steen met de afkorting NAP van Normaal Amsterdams Peil is dus van na de (1e) Nauwkeurigheidswaterpassing van 1875-1885. Stehouwer vermeldde dat de steen afkomstig was van een boerderij uit de omgeving van Zutphen (Bronsbergen).

Hoogovens

Een trottoirtegel met gat komt uit IJmuiden en was te danken aan een zwager van Stehouwer. Hij schreef: "Het meetpunt bestaat uit een tegel van 30 x 30 x 8 cm, met keurig in het midden een rond gat om een jalon te kunnen plaatsen. De bovenkant heeft een roodbruine kleur. Boven het gat staat 'MEETPUNT', er onder staat met grote letters KNHS, wat de afkorting is van Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken." Deze NV werd opgericht in 1918, en is thans onder de naam Corus een dochteronderneming van staalproducent Tata Steel uit India, zie *www.staal90.nl.* De unieke steen is ook niet aanwezig in het echt bestaande Hoogovensmuseum, zie *www.sieho.nl.*

Dat de Hoogovens een eigen landmeetkundige dienst had was al eerder aan de orde in dit tijdschrift.[4]

Slot

Van de museale collectie Stehouwer in kasteel Nederhorst bezit deze verzamelaar zelf uiteraard voldoende (analoge) documentatie, maar die is nog niet opgenomen in de IGIE-databank op de webstek van de stichting De Hollandse Cirkel. Zoeken op 'Nederhorst' levert daar nog alleen een inwinningsaccessoire (lamphouder en lamp) op uit de collectie 'TUD Kanaalweg' met de opmerking: 'Behoort bij instrument in kasteel Nederhorst den Berg'. Misschien helpt deze bijdrage om althans die merkwaardige verwijzing enigszins te kunnen plaatsen….

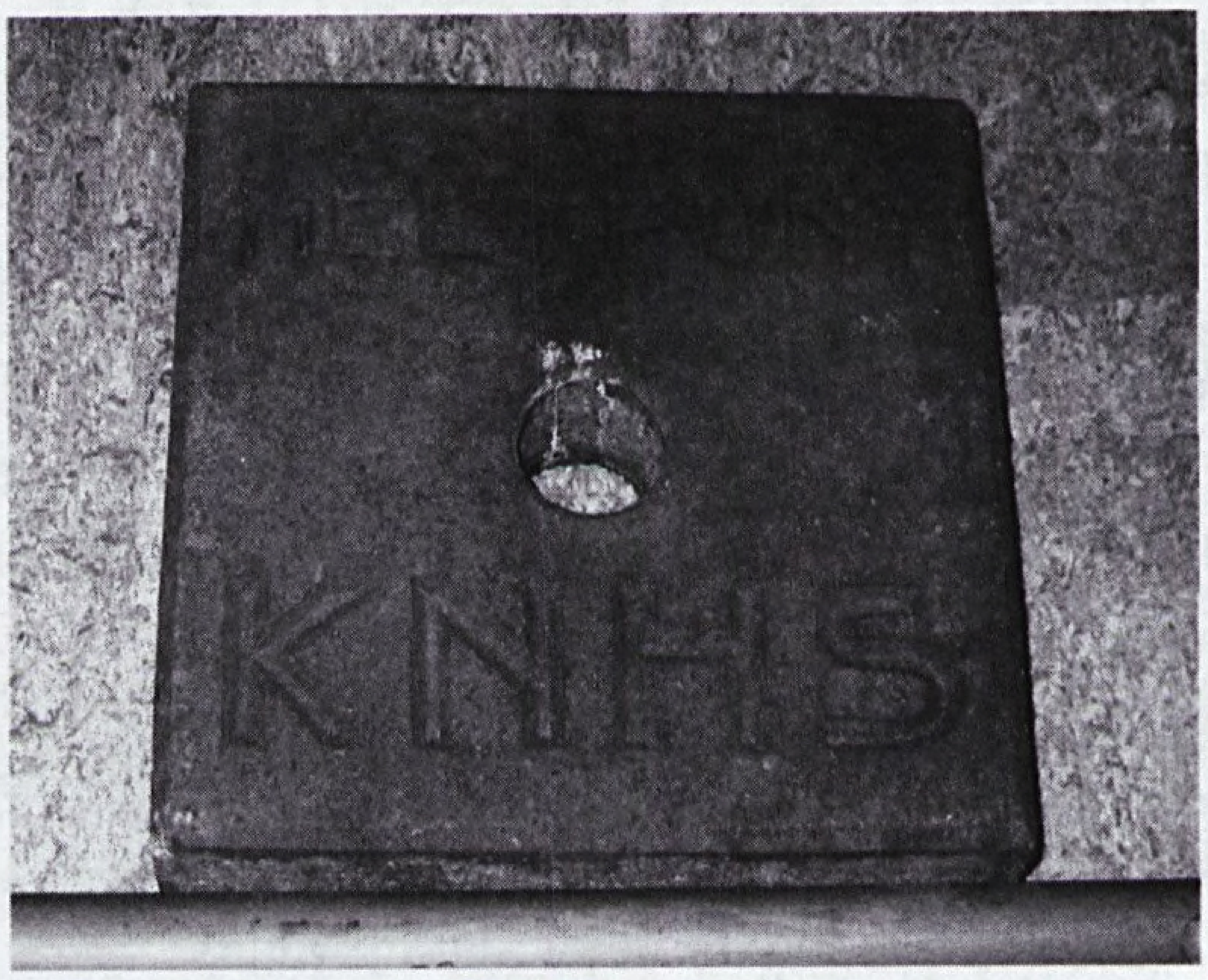

Afb. 4. Meetpunt KNHS

4 Joop Fokkink, Varia: uit het archief van de Hoogovens, in: *De Hollandse Cirkel* 2004-2

De onrechtvaardige landmeter (4)

Henk Holsbrink

Het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde* was een van de pioniers op het gebied van de Nederlandse geschiedschrijving van de landmeetkunde. Maar een goede tweede was het *Orgaan der Vereniging van Technische Ambtenaren van het Kadaster.* Na Wereldoorlog II hebben haar voorzitter W. Koopmans en P.S. Teeling vele jaren bijdragen inzake de historie van de landmeetkunde in dat tijdschrift gepubliceerd.

Landmeters in sagen

In het tweede nummer van jaargang 1949 schrijft Teeling in een artikelen-serie "Oud-Nederlandse Landmeters II" een hoofdstukje "De landmeter in de sage". Uit dit hoofdstukje het volgende citaat van dr J. Naarding over de marken van Drenthe: Als vurige spoken, *"gleunde kaerels"* dwalen ze (de valsche landmeters) bij nacht en ontij langs de door hen getrokken rechte lijnen, op een hoorn blazend: *"Ik gao recht oet"* of angstig roepend: *"liêk, liêk"*. Teeling schrijft al in 1949 dat deze Drentse spokende landmeters niet de enigen waren die destijds bekend waren. Hij citeert N. Westendorp, die al in een verhandeling van 1830 meldt van *"die met gloyende ketens, des nachts in den omtrek van Farmsum verschijnen, welke men valsche landmeters noemt "*. Nu is het op zich wat vreemd dat Westendorp ook op de Groninger klei nabij Delfzijl en met een andere landbouwcultuur 'gloyende landmeters' waarneemt. Dat zou kunnen omdat Westendorp in Farmsum werd geboren en mogelijk daar toch het verhaal heeft opgedaan. Westendorp noemt ook de verschijningen in 'Peise, Roon en Norg' van vurige mannen, bezig land te meten. Zij maken veel geruis met de kettingen die zij voortsleepten en roepen gedurig 'lijk, lijk, lijk' of ook wel 'liek, liek'. Dr Wiersum bevestigt dat de straf voor een niet-integere landmeter na zijn dood bestond uit de herhaling van de frauduleuze meting door het gebruik van een gloeiende meetband; dit om hun nu al in te scherpen zich te houden aan de eerder afgelegde eed. Teeling schrijft dat ook Duitsland die valse landmeters kent en noemt daarbij ook de gebroeders Grimm. In het boek 'Deutsche Sagen' van Jacob en Wilhelm Grimm is in sage nummer 284 met als titel 'Der feurige Mann' over 'Die verwünschten Landmesser' het volgende te lezen: *"Die Irrwische, welke nachts an den Ufern und Feldrainen hin und her streifen, sollen ehdem Landmesser gewesen sein und die Marken trüglich gemessen haben. Darum sind sie verdammt, nach ihrem Leben umzugehen und die Grenzen zu hüten"*. De inhoud van die Duitse sage wordt ook bevestigd door de schrijver-verzamelaar Albert Emelius op bladzijde 50 in zijn werkje 'Lieder- und Commersbuch'. In dit boekje is 'Die Sage Vom pflichtvergissenem Geometer' beschreven.

Maar naast niet-integere landmeters waren er ook landeigenaren-boeren die het niet zo nauw namen met het respect voor andermans eigendommen. Van hen wordt in sagen verteld dat zij na hun heengaan tot taak hadden ten eeuwigen dage de ligging van grensteenen te inspecteren, zodat zij als 'Feurige Männer' rondtrokken om die markestenen te bewaken. Dat zij hun taak serieus opvatten, blijkt wel uit het citaat over een dergelijke 'Feuermann': *"Er hielt seine Strasze von einem Markestein zum andern"* (zijn weg voerde van de ene markesteen naar de volgende). Ook het lied van Holty, 'Der alte Bauer an seinen Sohn', vertaald door Tollens *"als een ploeg van vuur, een man van vuur, die over d'akkers brandt"*, verhaalt over een buurman die al ploegende een strook grond steelt. In deze Duitse sagen naast *"pflichtvergissenem Geometer"* ook hier een grenssteenverlegger die als een man van vuur 's nachts na zijn dood met een ploeg van vuur opnieuw het land moet ploegen. In de boekbeoordeling van jaargang III van het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde* wordt op bladzijde 109 het boekje 'Lieder- und Commersbuch für Deutsche Geometer' beoordeeld. Wij citeren daarvan onder andere: 'Die Sage vom pflichtvergessenem Geometer'.

Andere grenzen

Dat ook deze Duitse sagen over Feuermänner en Landmesser verhalen is geen wonder. Immers, weliswaar is de grens tussen Duitsland en Nederland een staatsgrens en een officiele taalgrens, maar in de middeleeuwen was dat in de tijd van de marken volslagen anders. Nu nog zijn er in de streektalen Platduuts en Drents, Twents alsmede Achterhoeks zodanig kleine verschillen dat conversatie in het gemeenschappelijke Nedersaksisch mogelijk is. Ook de landbouwcultuur van de vorige eeuwen had in beide buurlanden in hun landbouw gemeenschappelijk eigenschappen, zoals gemengde op zelfvoorziening gerichte landbouwbedrijven met potstallen, essen en gemeenschappelijk gebruikte woeste gronden als hun bossen, heidevelden en venen. Het gebruik van die aan de marke van een dorp toebehorende woeste gronden werd geregeld door een markebestuur onder leiding van een markerichter, die streng optrad tegen overtredingen van regels. Zij hielden ook toezicht op de grenzen van de marke, die veelal waren gemarkeerd met (marke-)stenen, bomen of palen. Overtredingen van illegaal gebruik van markegronden of het verplaatsen van grensmarkeringen werden streng bestraft (afb.1).

In de rubriek 'Uit de pers' van numer 5 van de zevende jaargang van genoemd Orgaan werden onder het subhoofdstukje 'Landmeters spoken' de reacties beschreven op het in de aanhef van dit artikel geciteerde artikel van Teeling. Vermeld werd het hoofdstuk 'Vuurmannen' uit het Drents Sagenboek van J.R.W. Sinninghe, waaraan het volgende kan worden ontleend: ...Maar de valse scheiders (van de markegronden in het Ellertsveld), die hen bedrogen hadden konden geen rust vinden. De landmeter had voor één enkele ham de scheiding ook wel anders willen leggen. De andere partij was echter vlotter met de vergoeding . Hun wensen werden daarom uitgevoerd. Sinninghe noemt voorts nog: *"Nu waren de scheiders rond als gluëge* (= glende, gleuige, gloeiende of vurige) *kerels, die bij aovend op 'n groot hoorn bluezen, door uut klunk: ik gao recht oet!"*. Sinninghe vermeldt verder in Pan 'Kleine Opstellen' ook nog een landmeter die de scheiding van de marken van Vries en Zeyen had opgemeten, maar teveel aan Zeyen gaf. Deze brak zijn nek bij een val van zijn paard, toen hij later langs het punt kwam waar hij afgeweken was van de juiste grensaanwijzing. Voorts werd in 'Podagrogisten, Drenthe I' ene 'Lapooge' ten tonele gevoerd, die als 'Lapoor met de ket' bij Wachtum zijn bedriegelijke meetketting achter zich aansleept, een landmeter, wiens naam nog op oude eigendomsbewijzen scheen voor te komen. In de gehele regio van Groningen tot Münster of zo men wil van Oldenburg tot 's Heerenberg werden eeuwenlang de genoemde volksverhalen van beide landen doorverteld, zoals die in dit en in de vorige nummers zijn verschenen. Samengevat werd in genoemde sagen van Oost-Nederland en Duitsland verhaald hoe na hun dood zeer strenge straffen golden voor grenssteenverleggers en 'valsche landmeters'. Dit ter waarschuwing om tijdens hun werkzaamheden te velde toch vooral integer bezig te zijn en eerlijk om te gaan met de belangen van derden. Maar sagen over valse landmeters en grensverleggers

Afb. 1. Oude markesteen in het Roderveld op de grens van de marken van Rossum en De Lutte

blijven niet beperkt tot Oost-Nederland en Niedersaksen-Münsterland. Zelfs in Friesland, waar grensstenen niet gebruikelijk zijn, komt een dergelijke spokende man voor, die als smid door schelmerij een schat verworven had. Maar, aldus het boek van S.J. van der Molen: 'Men noemt hem eerder een landmeter, die om zijn geld door schippers beroofd was.'

Brabant

In het juninummer van dit tijdschrift werd verhaald over de 'gloeiende, zijnde een landmeter in Brabant'. Landmeter M.F. Ferwerda bevestigt enigszins deze sage daar in het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde* van 1950 over de problematiek van de grenzen van Baarle-Hertog en Baarle-Nassau. Hij wijdt daarbij ook een enkel woord aan de folklore: *"...de gloeiende scheper (brandende schaapherder) op de Reut bij Klokven, veroorzaakt door de late zonnebrand over de heide. Aan de dorpsgrenzen verschenen in vroegere tijden de ruinmannen, door de bevolking aangezien voor grenssteenverzetters of voor landmeters die niet goed hadden gemeten! Aanleiding tot deze verhalen was het natuurverschijnsel van de uit de vroegere moerassen opstijgende dampen, die zich over de heide verspreidden"*. Met deze verhalen uit Brabant krijgen de sagen over valse landmeters en grenssteenverleggers een Europees karakter en behoren daarmede dan tot een stukje Europese cultuurgeschiedenis.

Steun voor grenssteen

LOSSER - Historische Vereniging De Dree Marken heeft een werkgroep opgericht voor grens- en markestenen. De werkgroep wil informatie verzamelen, verdwenen stenen opsporen en bestaande stenen beschermen. Aanleiding is het tijdelijk verdwijnen van de oudste grenssteen van ons land, grenssteen nummer 20 bij De Lutte.

Afb. 2. Berichtje over steun aan het bewaren van grens- en markestenen uit Tubantia van 4 of 5 december 2007

Slot

Aanleiding om dit en ook het vorige artikel te schrijven was mede het hierbij afgedrukte berichtje uit het Twentse dagblad *Tubantia* (dank aan onze zoon Ale Holsbrink te Enschede). Hieruit blijkt dat er grote waarde gehecht wordt aan het bewaren van de grens- en markestenen als getuigen van genoemd stukje Europese cultuurgeschiedenis van sagen en oude grensstenen, waarin hier en daar ook de landmeter zijn eigen rol had (afb. 2).

Bronnen

- Brüder Grimm, Deutsche Sagen 284, Der feurige Mann
- Grenzfrewier-regionalgeschichte. Net Nr 284, Die ferwúnschten Landmesser
- Uit de pers: Landmeters - spoken, in: Orgaan der Vereniging van Technische Ambtenaren van het Kadaster, jaargang 7 nummer 5
- Ta de Fryske Volkskunde, S.J. van der Molen, Estrikken R.U., Grins 1966
- P.S. Teeling, Oud Nederlandse Landmeters II, De landmeter in de sage, in: Orgaan der Vereniging van Technische Ambtenaren van het Kadaster, jaargang 7 nummer 3
- Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, jaargang 3, p. 109
- Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, jaargang 66, p. 133

STICHTING NEDERLANDSCH MAANDBLAD VOOR PHILATELIE

De Stichting Nederlandsch Maandblad voor Philatelie heeft de eer om aan de heer

H.M. van de Laak

deze oorkonde aan te bieden ter gelegenheid van het feit dat aan hem de

L.H. Tholen-trofee

is toegekend voor zijn artikel 'Een filatelistische loep op 75 jaar MD/AGI' in Geo-Info, tijdschrift voor geo-informatie Nederland. Deze bijdrage wordt bekroond als beste filatelistische bijdrage van 2007 in een niet-filatelistisch blad.

Recente waardering voor het artikel 'Een filatelistische loep op 75 jaar MD/AGI' in Geo-Info (en inmiddels heet die RWS-dienst DID).

Van de Topografische Dienst Nederlandsch-Indië

Jeroen Mohrmann

Na de samenstelling van de Algemeene atlas van Nederlandsch-Indië (1853-1862), die na de plotselinge dood van de Marineofficier/hydrograaf P. Melvill van Carnbee in 1856 door de Landmachtofficier W.F. Versteeg voltooid was, ontstond de formalisering van de Topografische Dienst van de Landmacht in Nederlandsch-Indië (TDNI). Op 26 maart 1864 werd het Topografisch Bureau der Geniedirectie opgewaardeerd tot een dienst. Het logo van deze dienst was een universaal instrument (voor het meten van horizontale en vertikale hoeken). In een rondje stond wel "Topografische Dienst" in de bovenhelft en "Nederlandsch-Indië" in de onderhelft. Dit logo ofwel 'wapen' werd ook gedragen op de kraag van het uniform. Op afb. 2 prijkt een van de zeer weinig overgebleven, originele KNIL uniformkragen van de Topografische Dienst in Nederlandsch-Indië, gedragen door J.M.G. Schaafsma rond 1920, toen hij geplaatst was bij de Triangulatiebrigade te Weltevreden.

De achtereenvolgende chefs van deze dienst waren in de 19de eeuw:

W.F. Versteeg	1864-1866
J. van Staveren	sept. 1866-mei 1867
A.W. Egter van Wissekerke	1867-1869
K.L. Pfeiffer	1869-1874
W.J. Havinga	1874-1878 en 1879-1881
F.C.E. Meijer	1878-1879 en 1881-1886
J.J.K. Enthoven	1886-1888 en 1897-1909
H. Helb	1888-1894
H.D.H. Bosboom	1894-1897

In de periode 1864-1874 viel de TDNI onder de Genie, daarna onder de Generale Staf. Jaarlijks werd door deze dienst een verslag gemaakt. Hierin is ondermeer de verwevenheid met de Geografische- en Hydrografische Dienst (beide van de Koninklijke Marine) te lezen. Vooral de diverse reorganisaties verhullen vaak de kern van de zaak, de gestaag doorgaande, onontbeerlijke meet- en rekenwerkzaamheden.

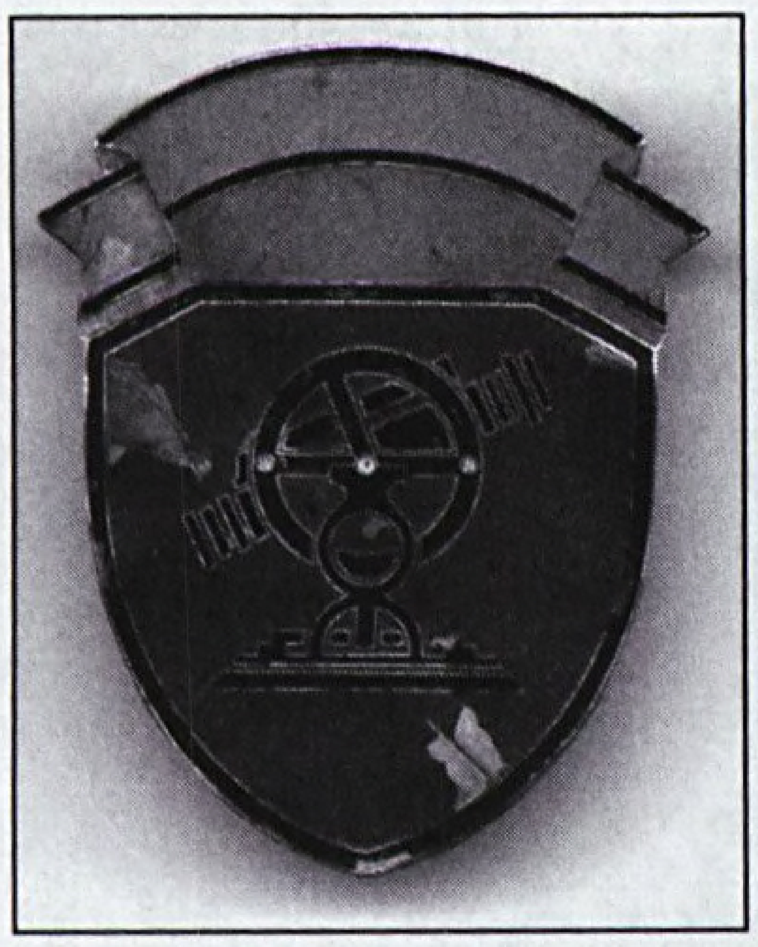

Afb. 1. 'Wapen' van de TDNI

Afb. 2. Uniformkraag van de TDNI (collectie van Tristan Broos)

Historisch nieuws

Jaarverslag 2007 NCG

In het in oktober 2008 verschenen Jaarverslag 2007 zijn de activiteiten beschreven van de Nederlandse Commissie voor Geodesie (NCG) en haar subcommissies.

In 2007 zijn alle publicaties van de zgn. Groene Serie (44 publicaties) en alle jaarverslagen sinds 1879 - dus inclusief de NCG-voorgangers - beschikbaar gemaakt als pdf-file. Zij kunnen gedownload worden vanaf de webstek *www.ncg.knaw.nl.*

Prof.dr.ir. L. Aardoom geeft in het jaarverslag een schets van de geodetische loopbaan van prof.ir. G.J. Bruins, oud-voorzitter van de Rijkscommissie voor Geodesie. Hij overleed eind 2007 op 98-jarige leeftijd.

Afb. 1. Prof.ir. G.J. Bruins, 1909-2007 (foto NCG)

'Veranderende ruimte' - Kaarten van het Zuiderzeeproject en Flevoland

De ruimtelijke veranderingen in Flevoland zijn vastgelegd in duizenden kaarten. De meeste daarvan worden bewaard in Nieuw Land, het erfgoedcentrum van de provincie Flevoland. Vijftig bijzondere kaarten worden t/m 18 januari 2009 in Nieuw Land Schatkamer geëxposeerd. De tentoongestelde stukken dateren vanaf de late 16de eeuw, met nadruk op de periode dat het Zuiderzeeproject werd uitgevoerd (1918-1996). Tot de meest bijzondere stukken van de tentoonstelling behoren een kaartje van Noordoost-Nederland uit 1590 en de oudste kadasterkaart van Schokland (gebaseerd op gegevens uit 1822). Er verscheen ook een begeleidende publicatie: A. Geurts en J. Schilder, *Veranderende ruimte. Kaarten van het Zuiderzeeproject en Flevoland* (Lelystad 2008, € 45,00, 151 pagina's). Te koop in zeer beperkte oplage in de museumwinkel van Nieuw Land.

www.nieuwlanderfgoed.nl

'De Grens' in Geo-Info 2008-10

In *Geo-Info* 2008-10 verscheen van Dick Waanders en Aafke de Wijk een artikel 'Op de Grens'. De daarin opgenomen samenvatting is als volgt: "Internationaal gezien zijn er vele grenspaal-enthousiastelingen (zie de honderden links op *www.dur.ac.uk/ibru/*).

Afb. 2. Grenspaal 845-A met sokkel in het Aamsveen bezuiden Enschede (foto Dick Waanders)

Nadat de Nederlandse landsgrenzen Europese binnengrenzen werden ontstond onder andere de Overijsselse Grenspalen Verzamelaars Club. De naam moet niet letterlijk worden opgevat: van terreinbezoeken worden alleen foto's meegenomen. De actief en met onderzoeks-interesse beoefende hobby levert boeiend documentair materiaal op (zie ook *www.opdegrens.eu*). Iets wat de leden met zorg vervult is het in verval raken of zelfs verdwijnen van eeuwenoude grensstenen, waarvoor volgens hen bij het Duitse Kadaster meer interesse is dan bij het Nederlandse."

'Trésor TU Delft' in Geo-Info 2008-11

In *Geo-Info* 2008-11 verscheen van Adri den Boer een interview met conservator Marietje Ruijgrok onder de titel 'Trésor TU Delft ook geodetische schatkamer'. Alle bijdragen van *Geo-Info* komen ook in pdf op *www.geo-info.nl.*

Afb. 4. Conservator Marietje Ruijgrok bij ladenkasten vol kaarten van 'Geodesie' (foto Adri den Boer)

Groot-Salland 700 jaar

Op 4 juni 2008 was het 700 jaar geleden dat het eerste dijkrecht van Salland afgekondigd werd en zodoende staan er onder andere

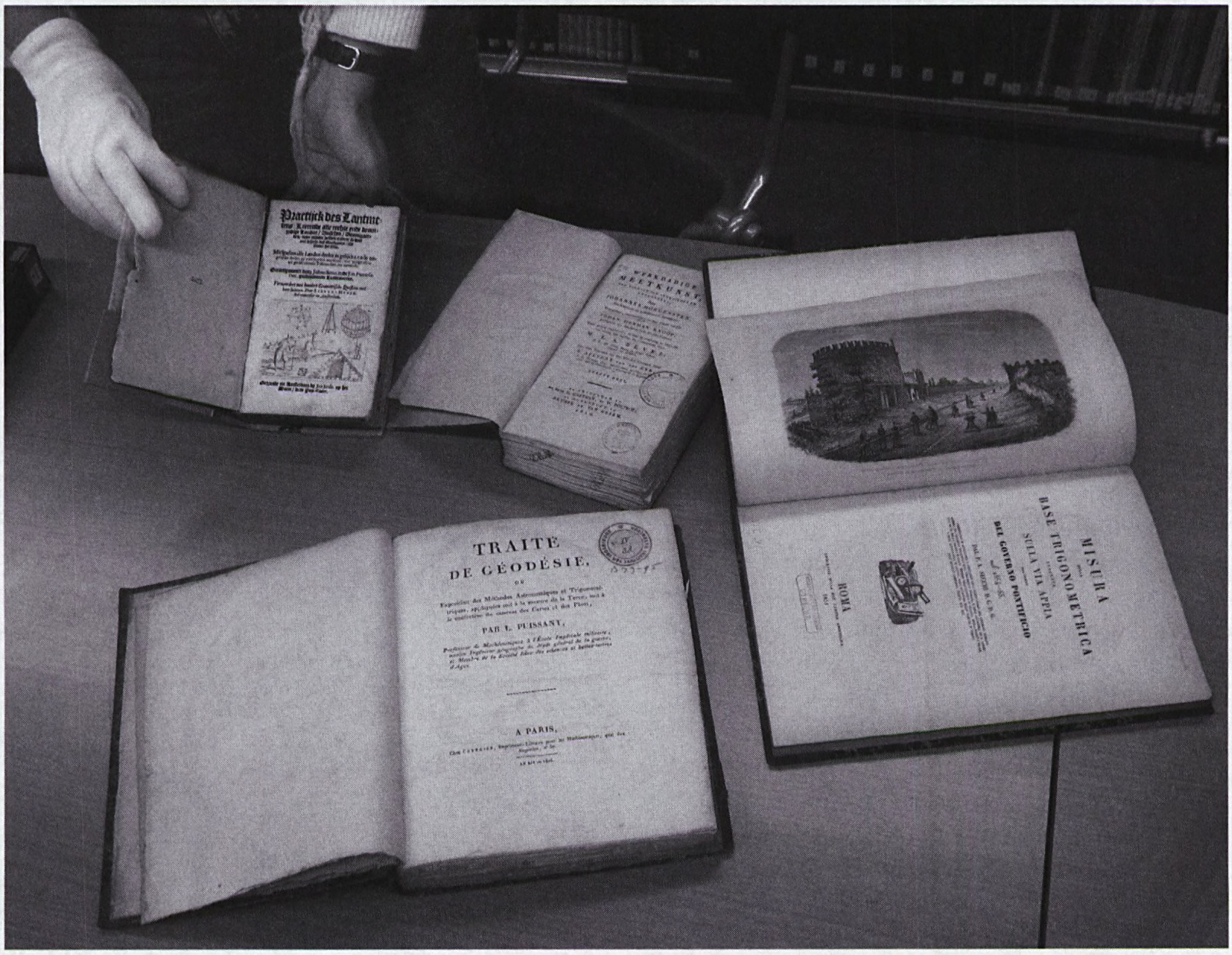

Afb. 3. Geodetische topstukken ter tafel in Trésor-leeszaal van de TU Delft (foto Adri den Boer)

'Historische waterverhalen' op de website van het waterschap Groot-Salland. Hieronder volgt een fragment uit een verhaal daarop uit 1928:
(...)
Kantonrechter: *'Andere jaren werd nooit verbaal opgemaakt en nu hebben wij ineens zo'n zondvloed, waaraan is dat te danken?'*
Mijnheer: *'Wij willen de zaak beter regelen.'*
Coster: *'Die indeling daar is ontzettend.'*
Kantonrechter: *'Eigen schuld.'*
Coster: *'Ja, Piet verdeelt aan Klaas en Klaas weer aan Jan en van dat alles is niets op het kadaster bekend. Niemand weet er iets van en het Waterschap wordt de dupe, want als men komt, beroept men er zich op, dat het terrein allang verkocht is aan een ander.'*
Kantonrechter: *'Ik weet er alles van. Met boedelscheiding is er niet uit te komen. Het enige is ruilverkaveling. U moet in het reglement zetten, dat degene die op het kadaster staat ingeschreven als eigenaar, aansprakelijk is, dan voorkomt U al die dubieuze kwesties.'*
Coster: *'Dank U voor Uw raadgeving, wij zullen er rekening mede houden. Het is voor ons ontzettend moeilijk. Wij lopen de hele dag in het veld en doen alle moeite, terwijl men van verschillende eigenaren niet de minste medewerking heeft.'*
(...)
(www.wgs.nl/informatie/700_jaar_waterschap)

Kadastrale atlas Vianen
Als deel 17 in de reeks Kadastrale atlas provincie Utrecht verscheen in oktober de atlas van Vianen in 1832, 230 p. en 30 losse kaarten, prijs € 19,50.

www.monumentendelft.nl
Al even terug lanceerde de gemeente Delft een webstek met alle informatie over monumenten en beschermde stadsgezichten daar. Via de site zijn adressen op te sporen en er is een digitale kaart of 'hisgis'. Bijzonder is dat via de kaart rondkijkfoto's, historische luchtfoto's en gegevens van monumenten worden ontsloten. Dat alles geldt ook voor het rijksmonument Kanaalweg 4: het oude Geodesiegebouw. De zinsnede daarbij *"De oorspronkelijk rechts tegen de rechter vleugel gebouwde conciergewoning is ca. 1958 afgebroken."* zou wel kunnen worden verfijnd. Het lijkt logischer dat dit vóór de bouw van het in 1956 geopende ITC gebeurde. De sloopvergunning kan vast worden opgezocht in... het gemeentearchief van Delft.

Grafsteen Snellius van z'n plaats (2)
In *Geo-info* 2008-4 (p. 138) en *De Hollandse Cirkel* 2008-2 (p. 73) werden stukjes opgenomen over het tijdelijk van zijn plaats halen van de grafsteen van Snellius bij vloerherstel in de Leidse Pieterskerk. Dit bleven niet de enige bladen die bij alle honderden zerken daar exclusief over deze ene steen schreven. Het *Vriendenbericht* plaatste daarbij ook een afbeelding van de epitaaf van Snellius uit het boek: K.J.F.C. Kneppelhout van Sterkenburg,

Afb. 5. Epitaaf van Snellius (afbeelding uit 1864)

De Gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leyden, Leiden 1864. Vergelijk daarvan met het uiterlijk van nu laat zien dat de epitaaf intussen een (sponsor voor) een verfbeurt nodig heeft! (Dat was ook al zo op de foto in: Adri den Boer, Grafmonumenten van Snellius in de Pieterskerk te Leiden, in: *De Hollandse Cirkel* 2004-2, p. 63.) De grafstenen zijn intussen herplaatst en op 3 oktober kon de Dankdienst voor het Ontzet weer gewoon worden gehouden.

"Om alle ca. 900 zerken na de restauratie weer op de juiste plek te kunnen leggen, werd hun locatie vastgelegd door middel van lasertechnologie. Dit staaltje van moderne meetkunde zou zeker de belangstelling hebben gewekt van een van de geleerden die in de Pieterskerk een laatste rustplaats hebben gekregen: Willebrord Snel van Royen, beter bekend als Snellius, wis- en natuurkundige en astronoom (1580-1626). Hij bedacht in 1615 een nieuwe methode om de straal van de aarde te bepalen door middel van triangulatie (driehoeksmeting). Hij zou ongetwijfeld gefascineerd zijn geweest als hij had gezien hoe ingenieurs met laser de juiste plaats van zijn zerk bepaalden."
(Vriendenbericht Stichting Vrienden van de Pieterskerk, augustus 2008)

"Sommige zerken zijn vierhonderd jaar oud en zijn dus niet allemaal strak vierkant zoals u op de foto kunt zien. De randen aan de bovenkant waren rond en soms liep daar nog een voeg overheen. Dit had tot gevolg dat de steen dus in

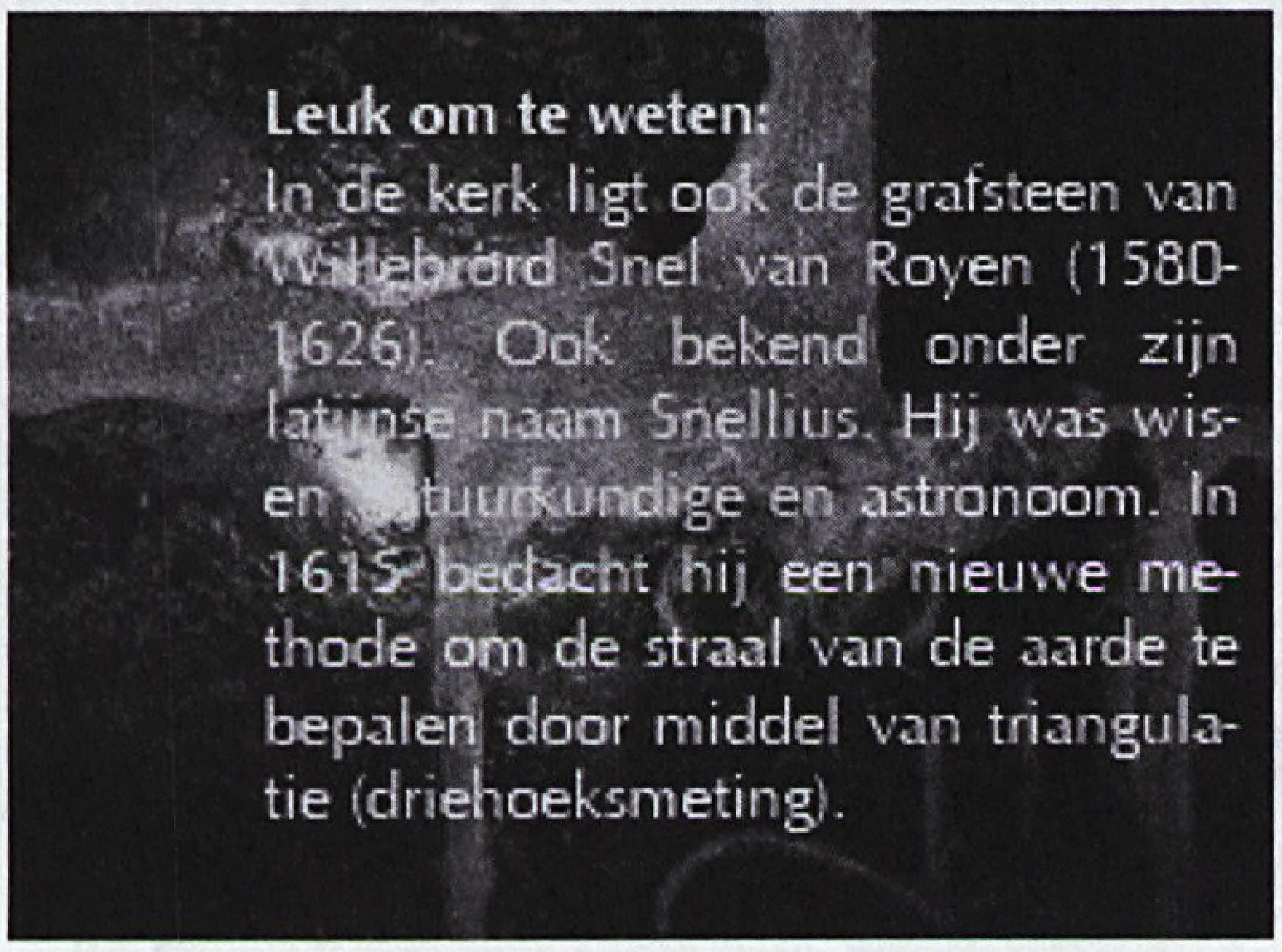

Afb. 6. Pieterskerk-zerkenfoto uit Nieuwsbrief 13 van ingenieursbureau Passe-Partout

werkelijkheid breder en langer was dan de gemeten waarde. Doel is dat de zerken op dezelfde plaats terugkomen. Goede referentielijnen zijn dan van groot belang. Alle zerken zijn genummerd en zullen straks worden opgedikt tot 25 cm. Bij het terugplaatsen zal er dan gemiddeld moeten worden tussen de referentielijnen.
Van elke zerk werden er vier hoekpunten gemeten, maar soms was het lastig te bepalen waar de hoek nu precies zat. Dit werd gedaan met behulp van een flexibele transparante A3 sheet (diagonaal doorgesneden) en aluminiumblokjes met een Sokkia RS15N sticker er op. Tijdens het meten zetten wij de aluminiumblokjes op de sheets. Doordat deze flexibel zijn, maar toch stevig, bleven de blokjes goed rechtop staan, en konden met name de zerken met verschillende hoogtes makkelijk ingemeten worden. Een uitdagende meetklus, waar deskundigheid van de landmeter nodig is om tot een goed resultaat te komen."
(Nieuwsbrief 13 van ingenieursbureau Passe-Partout uit Gouda)

Fabriekslandmeter?
Burgemeester Aalbers van Krimpen aan den IJssel schreef in een verslag na de ramp van 1953 dat hij toen werd gebeld door de *"Fabriekslandmeter van de Krimpenerwaard"*. Deze domme fout werd correct geciteerd in het boekje 'Stormvloed aan De IJssel', in 2008 verschenen bij het 50-jarig bestaan van de stormvloedkering in de Hollandsche IJssel. De hoogste technisch ambtenaren van Hollandse waterschappen heetten fabriek-landmeter en dat had een burgemeester moeten weten. (Zie de dikke Van Dale of het artikel van Adri den Boer, Is er nog een fabriek-landmeter?', in: *Geo-info* 2005-4.)

Wanschaff uit Apeldoorn
Vanaf 1 september 2008 heeft het Kadaster het fraai gerenoveerde gebouw De Grift aan de Hofstraat in Apeldoorn weer in gebruik genomen. Keerde het personeel terug, dat gold niet voor de in 2005 in bruikleen verkregen grote Wanschaff-theodoliet uit 1887 in de hal. De toen bij de entree in nieuwe vitrines - naar het heette - permanent geëxposeerde RD-historie bleek tijdelijk te zijn. (Op de webstek

Afb. 7. Wanschaff-gebak bij de onthulling van de Apeldoornse vitrine eind 2005 (foto Adri den Boer)

van De Hollandse Cirkel prijkt de redactie nog in de Kadasterhal van voor de vernieuwing.) Ook de grotendeels historische bibliotheek is fysiek uit deze hal verwijderd en elders in Apeldoorn ondergebracht, maar delen blijven wel opvraagbaar. De Raad van Bestuur koos voor de vernieuwde hal een uitstraling van 'wat het Kadaster nu kan betekenen'. Bij de feestelijke onthulling van de Wanschaff-vitrine op 14 november 2005 zei drs. Godfried Barnasconi namens de Raad van Bestuur: *"Het Kadaster is trots op haar historie."* De instrumenten gaan of zijn al naar het Kadastergebouw in Arnhem, waar een eigen bedrijfsmuseum in opbouw is. De Wanschaff-vitrine komt ook daar in de hal. (Zie: Adri den Boer, Kadaster exposeert RD-historie, in: *Geo-info* 2005-12, p. 570/571 en in: *De Hollandse Cirkel* 2006-1, p. 20/21.)

NAP toch in een canon?

Op woensdag 3 september 2008 presenteerde de Amsterdamse Canoncommissie onder leiding van hoogleraar Piet de Rooij een selectie van de vijftig meest belangrijke historische elementen van de geschiedenis van Amsterdam. De Canoncommissie stond open voor kritiek op haar keuze: tot 4 oktober konden eigen vensters worden voordragen. *(www.amsterdamsecanon.nl)*

NB. De kaartendrukkers Blaeu komen in de Amsterdamse canon wel voor, maar het NAP niet.

In de nota Watervisie heeft staatssecretaris Huizinga van V&W aangekondigd een 'watercanon' te laten opstellen. Daarmee wil zij het water ook meer onder aandacht van jongeren brengen, onder meer via het onderwijs. De canon moet de watergeschiedenis van Nederland toegankelijk maken en stimuleren tot nieuwe ideeën en toekomstige oplossingen. Een commissie van zeven man buigt zich over de canon, waaronder:

- Alfred van Hall, dijkgraaf waterschap Hunze en Aa's (voorzitter commissie)
- Gerard van de Ven, hoogleraar waterstaatsgeschiedenis en bestuurslid stichting NAP

(www.waterforum.net)

NB. Filmer en NAP-liefhebber Louis van Gasteren is nog boos dat het (N)AP niet in de Nederlandse (2005) en Amsterdamse canon (2008) werd opgenomen. Dat manco wordt nu elders opgevuld: het NAP wordt een van de vensters in de 'watercanon'.

Straatnaambordje...

"Veel steden hebben een Antoni van Leeuwenhoekstraat, maar Groningen eert de grote geleerde met een Van Leeuwen Hoekstraat. Een schande!", zo publiceerde Boudewijn Otten ironisch in het blad *Onze Taal* 2008-7/8 met bijgaande foto. Van Leeuwenhoek kreeg in 2007 aandacht op de DHC-donateursdag en werd in 1669 nog als landmeter geadmitteerd ook...

Beeldbank Rijnland

Sinds eind september is ook de beeldbank van het hoogheemraadschap van Rijnland te doorzoeken op internet. In deze beeldbank

Afb. 8. Gronings straatnaambordje (foto Boudwijn Otten)

vindt men een grote collectie kartografische documenten en technische tekeningen van de 15de eeuw tot halverwege de 19de eeuw. Veel van deze kaarten en tekeningen zijn gemaakt door landmeters van Rijnland in opdracht van dijkgraven en hoogheemraden. *(www.geschiedenisvanzuidholland.nl)*

Webstek demijnen.nl
Op de webstek *www.demijnen.nl* kan met termen als 'mijnmeter' en 'theodoliet' met succes naar foto's worden gezocht.

De Jongh niet grootste Rotterdammer
Tot in oktober kon op *www.gemeentearchief.rotterdam.nl* de grootste Rotterdammer aller tijden worden gekozen. Nieuw genomineerd was directeur Gemeentewerken Gerrit Johannes de Jongh (1845-1917), die 124 jaar geleden het initiatief nam tot structurele stedelijke kaartvervaardiging. Hij werd vierde na bokser Van Klaveren (de winnaar), Erasmus en Fortuyn.

Expositie Wierden
In Wierden was van 5 september tot eind november in het pand van de Historische Kring een tentoonstelling over lokaal waterbeheer daar. Kaarten vanaf 1817 waren te zien, evenals oude landmeetapparatuur. Helaas vernam de redactie hier weer te laat van.

Varia: oude Alphense kranten

De webstek *www.groenehartarchieven.nl* heeft sinds kort een krantenviewer voor Alphense media van voor 1947. Ook in die regio levert dat een beeld op van landmeters die midden in de maatschappij stonden. En ook daar zijn het deels andere berichten en advertenties dan die in een vakblad als het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde.* Het onderstaande is maar een kleine selectie.

De Rijnbode van 26 mei 1895 toonde aan dat men trots bleef op een vertrókken landmeter!
*"**Boskoop** – Onze vroegere dorpsgenoot de heer C.J. Colps, landmeter bij het kadaster te Leeuwarden is voor 1895 ter beschikking gesteld van de commissie voor Graadmeting en Waterpassing."*

VERHUISD
van de HOOGEWOERD naar de MARE, Westzijde No. 39, 4213
J. T. HESSELS,
Landmeter van het Kadaster te Leiden.

Afb. 1. Uit 'De Rijnbode' van 6 mei 1877

De Rijnbode van 16 augustus 1905 signaleerde misbruik van het vertrouwen in een vertrókken landmeter, maar dat was geen echte.
*"**Alphen** – Bij den heer G. alhier vervoegde zich de vorige week een jongmensch, zich noemende J. Montijn, van Heemstede en voorgevende van beroep landmeter te zijn, om kost en inwoning gedurende een maand of vijf. Over den prijs was men het spoedig eens, zoodat hij dadelijk zijn intrede deed, terwijl koffer, een orgel en fiets onderweg waren. Na een dag of drie zich ingeburgerd te hebben, is hij echter Maandag uitgegaan en tot heden niet wedergekeerd, natuurlijk zonder eerst te hebben afgerekend. Men wachtte zich de dupe te worden van dergelijke praktijken."*

Uit *De Rijnlandsche Courant* van 2 mei 1911 bleek dat men (een katholiek althans) toen reeds wist hoe instroom in het vak bij het Kadaster kon worden bevorderd, maar met die kennis niets deed. Het ging over een verslag van een bijeenkomst van de 1e Kamer.

"In de zitting van 7 Februari kwam de begrooting van financiën in behandeling. De heer Van Waterschoot van der Gracht (Kath.) bepleitte traktementsverhooging voor landmeters, ook ter verhooging van de lust om in dat corps te treden. De Minister verklaarde met het oog op de financiën zijn standpunt niet te kunnen verlaten. De begroting werd aangenomen."

De Rijnlandsche Courant van 20 mei 1911 keek ver over de grens van Alphen en nam 'Drentsche merkwaardigheden' op, waaronder een variatie op de bekende van de dolende landmeter.
"Veel erger evenwel was hij er aan toe, die de grenssteenen - voorsteenen genaamd - verlegde. 't Volksgeloof wilde, dat hij na zijn dood op de plaats der misdaad weer moest gaan, evenals de landmeter, die bij zijn leven met opzet de pennen van de meetketting verkeerd in den grond had gestoken. Een en ander schijnt te herinneren aan den Jood, die tot in eeuwigheid wandelt."
(In 1926 zou uit een andere krant blijken dat dit fenomeen ook een Alphense merkwaardigheid was!)

De Rijnbode van 30 mei 1925 illustreerde weer het nut van de specialisatie landmeter.
*"**Bodegraven** – Dat het geld, besteed aan landmeterij, niet weggegooid is, mocht de Coöperatie 'De Hoop' ondervinden. Door den architect, de heer Kroon uit Alphen, was het terrein, gelegen aan de Pr. Hendrikstraat, tusschen de bezittingen der h.h. Kares en Vernet en bestemd voor het nieuwe gebouw der Coöperatie, opgemeten. Naar de uitkomst dezer meting was een teekening gemaakt en nu bleek het, dat de poort, geprojecteerd tusschen de kruidenierswinkel en bakkerswinkel te smal was, maar niet breeder kon vallen. Toen had het bestuur het goede idee, wat geld uit te trekken, om het terrein door een landmeter op te laten nemen. En wat bleek nu? Het stuk bouwgrond was aan beide kanten breeder, dan men aanvankelijk wist. Het voordeelig verschil bedroeg wel haast een halven meter. Dat was een ongedachte meevaller. De poort kon nu aanzienlijk wijder vallen en 'Holland was zodoende uit de last'."*

Afb. 2. Uit 'De Rijnbode' van (onder andere) 1 december 1891

De Rijnbode van 1 september 1926 had een fors artikel 'naar W.M.C. Regt. Archivaris van Alphen' en onder de kop 'Een Alphense Spookgeschiedenis. De vervloeking van Brittenrust'. Een prent van het buiten was toegevoegd, maar overname gaat hier alleen om de landmeter.
"Allen héél oude, echte Alphenaren zullen het weten: hoe in de stormachtige herfstnachten van de maand October, als de naargeestig huilende wind de boomen zwiept en 't donkere water van den Rijn met witbeschuimde hopjes naar de groote zee snelt, hoe dan over het stuk land dat thans nog onbebouwd ligt tusschen de villa 'Ons thuis' en de Steenstraat, een stille gebogen gestalte moeizaam voortschrijdt, aan den voet een zware, gloeiende ketting. Die gestalte spreekt geen woord doch meet en meet, in eentonigen gang, het land. En nimmer is het werk ten einde… rusteloos moet hij gaan, de boetganger… Wiens rampzalige schim is deze? Wij zullen het verhalen, zooals men de echte Alphense geschiedenis opteekende uit den mond van een ouden mollenvanger, een dier helaas zeldzame figuren van den verganen tijd in wien Alphen's geschiedenis in levende verhalen bewaard bleef."
[Hier volgde een beschrijving van het buiten 'Brittenrust' tot bankier Bergeon het kocht.]

"Nu bestond er op een stuk land vlak naast Brittenrust een huisje waarin een oude arme vrouw met haar dochter woonde. Op zekeren kwaden dag klopte de heer Bergeon aan bij de oude vrouw en, tamelijk uit de hoogte, zeide hij: 'Weet jij wel dat al het land en wat er op staat van mij is?' De oude vrouw keek hem

doordringend aan en antwoordde: 'Gij vergist u edele heer, mijn vader, mijn grootvader, zij woonden hier ongehinderd reeds tal van jaren!' 'Dat is wel mogelijk maar uit mijn eigendomspapieren blijkt dat dit alles bij 'Brittenrust' behoort. En aangezien je mij blijkbaar niet wenscht te gelooven vrouwtje, zullen we het stuk door den landmeter opnieuw laten meeten.' 'Da's best, edele heer', sprak het vrouwtje en dacht verheugd dat de waarheid haar in 't gelijk zou stellen. Doch, zoo wil het verhaal, de bankier was een boos heerschap, hij kocht den landmeter met veel geld om en toen deze aan het meten ging... was de zaak gezond. En dus behoorde ook het huisje van de weduw bij Brittenrust. Weldra verscheen dan ook de 'eigenaar' weer bij de bewoonster en sommeerde haar zoo spoedig mogelijk het stukje te ontruimen, omdat daar een koetshuis gebouwd moest worden. Hoe de vrouw ook smeekte en bad, zij moest een goed heenkomen zoeken. Toen ontbrandde zij plots in hevigen toorn, als een furie ging zij vlak voor den belager van haar laatste levensgeluk staan en slingerde hem een vreeselijke vervloeking in 't gelaat. 'Ik vervloek deze buitenplaats, ik vervloek U en Uw valschen landmeter en waag het niet hier op dezen grond te bouwen, of er zullen andere dingen gebeuren!! De bankier stoorde zich niet in 't minst aan deze vervloeking van zijn Brittenrust en hij deed wat hem goeddunkte. Doch ziet, 't was of van dien dag af het noodlot hem achtervolgen ging. Geheimzinnige machten spanden samen en keerden zich tegen hem, alles liep verkeerd en... twee jaar later verliet Jacques Bergeon in een schuitje zijn buitenplaats en vertrok in alle stilte naar Den Haag."

[Hier volgde een betoog over de volgende eigenaar, een baron, die overal geklop hoorde. Hij ging nijdig weg en liet Brittenrust in 1802 met de grond gelijk maken.]

"De vloek van de verdreven oude vrouw was dus vervuld. En in den nacht van 30 October gaat de valsche landmeter, met de gloeiende ketting der schande over het terrein waar eens een van Alphen's mooiste buitenplaatsen stond en hij meet... altijd maar weer... een eindelooze boetegang."

Adri den Boer

Varia: kaart van Abraham Vermeulen

Bij een antiquariaat te Haarlem is (voor 1750 euro) te koop:
"Figueratieve caerte verthoonende de gelegentheydt van seeker hoffstede en landen gelegen in den Helena Polder, als mede nog zeeker partie landt gelegen in de Pieters Polder, in den lande van Biervliet, bewoondt en gebruykt wordende door Leendert van Oosdorp."
Getekende kaart op perkament door Abraham Vermeulen, geadmitteerd landmeter, Biervliet dd 25 november 1749, pen en aquarel, onregelmatige vorm, ca 70x60 cm, wat gevlekt en beschadigd op de vouwen.
De kaart toont de boerderij van Van Oosdorp in opstand, evenals twee bijgebouwen op het erf en de ligging van de *"moeshof"*. Daaromheen de landerijen, te zamen 86 gem. en 223 roeden in de Helenapolder en 26 gem. en 113 roeden in de Pieterspolder, bruikbaar als *"zaeyens landt"*. Bij meting *"hemels breete"* (dus met sloten en dijken) resp. 109 gem. 129 roe en 28 gem. en 103 roe. De meting geschiedde op verzoek van Van Oosdorp. Topografische namen: 'Het groote Zoute' en 'Amelia dijck'. Abraham Vermeulen uit IJzendijke werd als landmeter geadmitteerd op 26-2-1746 (vgl. Muller en Zandvliet, Admissies als landmeter ..., p. 219). Er is weinig werk van hem bekend. De kaart werd enkele jaren geleden gevonden in een oude kast in een boerenschuur bij Terneuzen.
(www.vandersteur.nl)

Column: TV West redde laagste punt

In 1995 bepaalde de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat een hectare grasland in de Zuidplaspolder in mijn woonplaats Nieuwerkerk aan den IJssel als laagste punt van Nederland. Het werd daar langs de A20 met twee monumenten gemarkeerd: een enorme particuliere peilschaal en een sober gemeentelijk informatiebord. Het punt kreeg in 1995 een hoogte van 6,74 m onder NAP; in 2005 na de publicatie van de resultaten van de 5e Nauwkeurigheidswaterpassing werd dat veranderd in 6,76 m onder NAP.

B&W van Nieuwerkerk aan den IJssel legden tot en met 7 augustus 2008 een ontwerp-bestemmingsplan Restveen en Groene Waterparel ter inzage, waarin de locatie op termijn werd geïnundeerd. Verhoging van het waterpeil zou daarin als natuurontwikkeling plaatsvinden. Duidelijk was dat dan 'het laagste punt' niet meer zou voldoen aan de definitie van 1995: de gemiddelde hoogte van een door mens en dier beloopbare nagenoeg horizontale hectare maaiveld. Op 22 augustus mocht ik er (vanuit de lokale Historische Vereniging en op verzoek van de omroep) vanaf locatie op TV West Nieuws mijn onbegrip over uiten dat dit nodig zou zijn. Bleef iets eerdere aandacht in één huis-aan-huisblad nog zonder gevolgen: toen TV West nog dezelfde dag tijdens het monteren van het opgenomen materiaal ook de gemeente om een reactie vroeg liet men subiet weten… er toch alles aan te doen om het laagste punt te behouden. Zo zie je maar dat als het tijdig is de macht van de moderne media er mag zijn! Na de tv besteedden nog tal van kranten aandacht aan de bedreiging èn redding.
De gang van zaken illustreerde ook weer de veel te grote afhankelijkheid van gemeenten van externe bureau's met eigen voorkeuren. RBOI maakte het grensoverschrijdende planontwerp voor de gemeenten Nieuwerkerk aan den IJssel en Moordrecht. Het dikke planconcept bevatte een paragraaf Recreatie. Daarin werd een Moordrechtse parenclub (!) wel genoemd en het fenomeen van het laagste punt dus ondanks de fysieke monumenten niet eens. Nieuwerkerkse personeelsadvertenties prijken al jaren met de slogan 'Hoogste niveau voor het laagste punt'. Slogans als deze schijnen wénsen te zijn: van deskundig opdrachtgeverschap was op dit punt geen sprake.
Dat de ANWB nu in Vaals niets behoeft te actualiseren is niet waar. Terwijl Nieuwerkerks papieren pr-materiaal qua hoogte in of na 2005 werd aangepast, prijkt zowel op de twee Nieuwerkerkse buitenmonumenten als op het ANWB-bord in Vaals de oude hoogte nog steeds en dat is 2 cm mis….
Ook in grotere gemeenten kan het mis gaan. Ed Stevenhagen uit Zoetermeer bracht bezwaren in tegen ondeugdelijke plankaarten van het ontwerp-bestemmingsplan Verlengde Oosterheemlijn van zijn woongemeente. Eén van zijn vele vragen was: Waarom wordt geen referentiegrid in RD meegeleverd? Het antwoord, namens B&W ondertekend door het hoofd Stadsontwikkeling: *'De gemeente is niet in het bezit van een RD grid.'* Inspraakreactie en gemeentelijk commentaar zijn vervolgens ook opgenomen in het vastgestelde bestemmingsplan (p. 25). Zoals bijvoorbeeld uit *www.gbkn.nl* blijkt is de gemeente Zoetermeer nog een Topografie Producerende Gemeente ook.
Adri den Boer

Agenda

9 januari - 7 februari 2009 — Expositie FIG-IIHSM, Braine-l'Alleud (B), zie bericht op p. 149

Bedrijfsdonateurs

Anker Landmeetkunde BV	Pijnacker
Arcadis Nederland BV	Arnhem
De Koningh Holding BV	Arnhem
Facto Geo Meetdienst B.V.	Deventer
Fugro-Inpark BV	Leidschendam
Gemeente Almere	Almere
Gemeente Amsterdam	Amsterdam
Gemeente Apeldoorn	Apeldoorn
Gemeente Hengelo	Hengelo
Gemeente 's-Hertogenbosch	's-Hertogenbosch
Gemeentewerken Rotterdam	Rotterdam
Gemeente Tilburg	Tilburg
Geo-Informatie Nederland	Deurne
GeoMETIUS BV	Alphen a/d Rijn
Hogeschool Utrecht	Utrecht
Hoogheemraadschap van Delfland	Delft
Hydrographic Society Benelux	IJmuiden
Ingenieursbureau Oranjewoud BV	Almere
LNR Globalcom BV	Rijswijk
Meetcentrum PP	Gouda
Provincie Gelderland	Arnhem
Tensing BV	Zaltbommel
Universiteit Leiden - Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen	Leiden
Universiteit Wageningen - Centrum voor Geo-informatie	Wageningen
Van Oord NV	Rotterdam
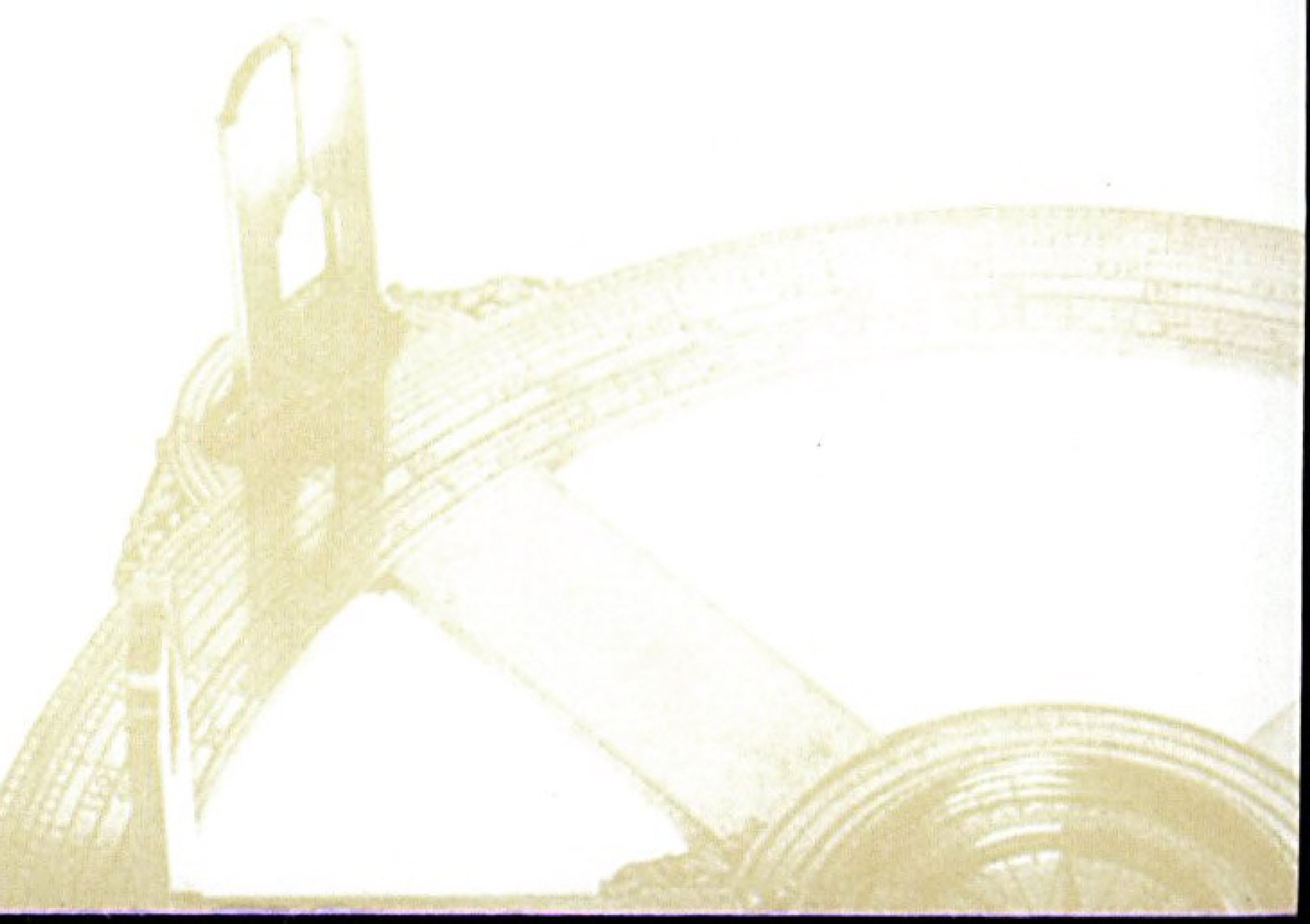
In dit nummer o.a.:
'Historisch nieuws'
(met 'Trésor TU Delft in Geo-Info 2008-11')